

VLADIMIR BAKARIĆ

AKTUELNI PROBLEMI SADAŠNJE ETAPE REVOLUCIJE

Stvarnost, Zagreb, 1967.

Neovisno od toga što naslov ovog djela ne odražava najbolje sadržaj, jer sam autor ističe na jednom mjestu da »nikada nije bilo vrijeme kada nismo bili na početku jedne značajne faze« razvoja (str. 121), knjiga Vladimira Bakarića *Aktuelni problemi sadašnje etape revolucije* predstavlja po logičnoj kompoziciji i skali problema o kojima raspravlja najcjelovitije djelo napisano do danas kod nas o temi »reforma« ili, da budemo precizniji, o temi modela samoupravljačkog socijalizma kao negacije tzv. birokratskog socijalizma.

Knjiga sadrži izbor iz radova, izlaganja i javnih istupanja Vladimira Bakarića u razdoblju od kraja 1960. do kraja 1967. godine. »To su – kako u uvodu ističe B. Novak koji je odgovorni posao izbora i redakcije tekstova preuzeo svjestan da svačije »škare« u takvom poslu podliježu rizicima – teme i problemi društvene transformacije u ovoj etapi razvoja, kada je bitka za samoupravljanje, bolje rečeno bitka za dominantnu ulogu proizvođača u našem društvu, ušla u odlučujuću fazu.«

Teorijska osmišljenost i logička konzistentnost Bakarićevih napora da javnosti predstavi vlastitu koncepciju izgradnje socijalističkog društva na samoupravnim osnovama, po našem je mišljenju najvrednija karakteristika ove knjige. Autoritetom logičkih argumenta a ne funkcije koja mu bez sumnje omogućava dobru informiranost o svim činjenicama relevantnim za naš društveni razvitak, Bakarić od prve do posljednje stranice svoje knjige nagoni čitaoca da i sam razmišlja o prednostima i manama ovih ili onih prijedloga za razrješavanje brojnih suprotnosti društva u kojemu živimo. Čitalac je na

to prisiljen jer u Bakarićevoj knjizi, kao što ćemo dalje pokušati ilustrirati, gotove »recepte« zamjenjuju argumenti s kojima se u svim »detaljima« ne mora složiti: ono u čemu se mora složiti i priznati autoru kao zaslugu jest jasna misaona orijentacija da od položaja prirodnih nosilaca socijalističkog progressa – u prvom redu radničke klase – zavisi s kojim tempom, kako i uz koju cijenu će se dalje odvijati jugoslavenska socijalna revolucija.

Za pravac autorovog razmišljanja i najvažnije preokupacije kojima je knjiga posvećena karakteristična je već i kronološki gledano prvi rad (izvodi iz referata na V kongresu SSSRN održanom krajem 1960) objavljen ovdje pod naslovom »Novi sistem raspodjele – korak u pretvaranju radnog kolektiva u asocijaciju proizvođača«. Već u tom radu autor se nedvosmisleno izjašnjava za odlučniju izgradnju tržišno-planskog modela jugoslavenske privrede s maksimalnom samostalnošću osnovnih proizvođačkih čelija društva kako u pogledu njihove poslovne orijentacije i politike, tako i raspolaganja sveukupnim rezultatima njihova rada.

Kao jedan od razloga kolebljivosti u takvoj orijentaciji, Bakarić ističe nedostatak teoretskih instrumenata razrade jednog takvog sistema i konstatira misao koja je od tada postala motto svih nastojanja da se teoretski osmisle pravci našeg daljnjeg kretanja: »Mi smo oдавna priznali da i u našoj ekonomiji vlada zakon vrijednosti. Nikad nismo objasnili koji oblik tog zakona vlada. Priznavši rad kao osnovicu tog zakona, mi nismo još odredili kako, kojim putevima se formiraju cijene proizvoda i tako vrši prvo privajanje rezultata rada i prva raspodjela rezultata viška rada. Zato smo i stvorili, na primjer, takav iracionalni instrument distribucije putem upotrebe minimalnog osobnog dohotka u svrhu mjerila za distribuciju društvo – poduzeće« (str. 5).

Ne ostajući samo na goloj kritici, autor istu misao razvija na skupštini Naučne sekcije Saveza ekonomista Jugoslavije tri godine kasnije. Ta misao posebno zavređuje da je u cijelosti citi-

ramo jer autor u nedoumicama oko izgradnje privrednog modela – koji ne bi bio zasnovan na voluntarizmu centralističkog detaljnog planiranja s neznatnom poslovnom samostalnošću poduzeća – vidi dublji korijen svih štetnih »izama« (partikularizama, šovinizama, birokratizama etc.) što s većom ili manjom snagom nagrizaju naše društvo i sve njegove najveće tekovine. »Kada govorimo o zakonu vrijednosti, onda smo do sada uvijek suprotstavljali: ili zakon vrijednosti ili plan ili međudjelovanje. Tvrdim da kod nas u cijelosti vlada zakon vrijednosti i da ne postoji »ili – ili«, ne suprotstavlja se zakon vrijednosti i plan, nego je plan element u zakonu vrijednosti, i to najveći, najvažniji, najznačajniji. No sada su se oni suprotstavljali zato što se gledalo na konkretno određenu cijenu roba, tj. da li »nju određuje vrijednosna cijena«, produkcijska cijena, »planirana cijena« ili neka druga cijena o kojoj nismo bili suglasni. Kako cijenu pojedine robe nije određivala njena vrijednost, to se smatralo da ne postoji zakon vrijednosti (bar za takvu robu) i da ga je nadomjestio plan. Međutim, nije sfera djelovanja zakona vrijednosti (da se poslužim staljinskim izrazom) samo robna proizvodnja izvan plana (seljačka ili zanatska) ili robna cirkulacija između ličnih dohodaka i kupnje robe široke potrošnje, nego on vrijedi u svojoj cjelini. Mi moramo znati zašto smo u stanju formirati neku cijenu i kakve su njezine reperkusije na cjelokupno tržište. Prema tome, moramo znati zašto smo u jednu granu ili jedno poduzeće mogli toliko sredstava staviti putem tržišta ili drugim putem (putem raspodjele dohotka ili prve raspodjele vrijednosti – novodobivene vrijednosti). Mogli smo to staviti, mogli smo to napraviti, na primjer, zato što se u rukama društva – a da ovdje budem precizan: države – koncentrirala velika ekonomska moć. Ta ekonomska moć mogla je djelovati i ekonomskim i neekonomskim sredstvima na čitav niz stvari. I ako smo djelovali na izvjesne preraspodjele, onda to mora imati reperkusiju jer su globalni dati. Ako dademo u lijevi džep nešto, onda ćemo morati toliko manje dati u desni džep. I s tog stanovišta je zakon vrijednosti širi od planiranja, cjelokupna se privreda može teoretski promatrati (i mora tako) da je uzmemo čitavu u njenom sklopu, dakle šire nego je samo

planiranje. I tako imamo i elemente za ekonomsku korekturu i kritiku samog planiranja« (str. 22–23).

Teza koju smo upravo citirali i čija je valjanost potvrđena kako novijim teoretskim istraživanjima tako i reformama koje u praksi danas provodi sve veći broj socijalističkih zemalja, predstavlja uporišnu poziciju s koje autor ocjenjuje niz delikatnih fenomena našeg suvremenog društva: problem razvijenih i nerazvijenih područja, ekscese u investicionoj politici, međunacionalne odnose nerijetko zamučivane parolama tko je od koga »bolje« (ili gore) prošao u raspodjeli rezultata nacionalnog rada itd.

Ilustrirajući na nizu primjera i mjera naše ekonomske politike neodrživost voluntarističkog planiranja i distribuiranja dohotka koje ne vodi računa o stvarnoj zainteresiranosti osnovnih privrednih činilaca za razvoj produktivnosti rada, odnosno naprednijih odnosa proizvodnje (ukidanje ostataka najamnog položaja proizvođača) – Bakarićev stav je jasan i u mnogo čemu aktualan i danas, punih pet godina od ovog govora koji je redaktor B. Novak posve logično uvrstio na prve strane svog izbora. »U ovom materijalu (tzv. »Bijelaj knjizi«), i ne samo u njemu, prigovara se da smo mi za decentralizaciju, za decentralizirane odluke do poduzeća. Ja, zaista, i jesam za decentralizaciju, ali ako gledamo kroz naočale starog sistema, i ako ga zadržimo, sa svim ovim njegovim instrumentima, onda je takav proces decentralizacije totalno besmislen« (str. 35).

Principu dohotka pridaje se u našem društvu, slično profitnom kriteriju u kapitalističkoj privredi, uloga osnovne pokretačke snage razvoja. Poznato je, međutim, da kod nas ne postoji nešto što bismo mogli nazvati tipizacijom dohodaka (prema porijeklu, izvorima i održivosti pojedinih vrsta društvenih dohodaka). Kamata koju ubiru banke bez sumnje nije isto što i »poduzetnička dobit« industrijskog poduzeća ili dohodak u zdravstvu ili državnoj upravi. Na tom najdelikatnijem području društvenih odnosa vlada nemala zbrka i neobično velika oskudica većih monografija koje bi sa raznih aspekata tretirale »buržoasko pravo« (Marx) raspodjele prema radu lučeci u tom »pravu« socijalističke pojave od nesocijalističkih, reakcionarnih. Studija V. Bakarića »Prednacrt Ustava i raspodjela«, objavljena

prvi put u »Borbi« od 24. II do 5. 1963, ujedno je i prvi ozbiljniji pokušaj znanstvene tipizacije dohodaka kod nas. Autor to pitanje opetovano naglašava i razraduje u mnogim svojim radovima i istupanjima, uključiv i najnovije radove u ovome i sa tog gledišta uspjelom izboru.

Bakarić podvlači najprije neodrživost dohodaka koji ne potječu (baziraju se) na radu već vuku porijeklo »s naslova vlasništva kao što su različiti oblici profita, rente i sl.« pri čemu nije sasvim jasno na koje oblike vlasništva i dohodaka cilja. U rezoniranju da se zarade određuju »prema ocjeni kvaliteta i količine rada, a da ostatak prisvaja društvu«, autor s pravom vidi logiku kojom se »na izgled najlakše postiže jednakost u nagradi za rad«, ali u kojemu ujedno ima »mnogo elemenata (državnog) kapitalizma (određivanja najamnine).« Značaj ovog stava ne treba posebno naglašavati, već samo skrećemo pažnju čitaca na svu njegovu aktualnost u kontekstu najnovijih polemika među našim ekonomistima od kojih nemali broj i nadalje vjeruje u dogmu o raspodjeli prema uloženom »živom radu« (neovisno, odnosno ostavljajući po strani kao »detalje«, kako to na pr. čini prof. Horvat u »Vjesniku«, utjecaj različitog organskog sastava »kapitala« na tu raspodjelu).

Sistem raspodjele u svakoj privredi mora voditi računa o proširenoj reprodukciji, pa Bakarić pokušava sistem koji bi najbolje odgovarao samoupravnim pravima radnika u novoj etapi naše revolucije teoretski riješiti jednim u mnogo čemu originalnim modelom (shemom) proširene reprodukcije. Autor se sam ograđuje od primjene tog modela u praksi bez odgovarajućih tehničkih i društvenih preduvjeta, no sam model je logički konzistentan i u osnovi se svodi na slijedeće: u procesu pretvaranja »cjelokupnog rada« u »potrebni rad« – kod čega je po našem sudu bitno razlučiti koji dijelovi ukupnog radnikovog rada čine danas ovaj ili onaj dio – autor se zalaže za izgradnju sistema »u kojem bi se cijene, na primjer, ovako formirale: materijalni troškovi + troškovi proširene reprodukcije (i rezervnog fonda) + lični dohodak (prema broju zaposlenih)«. Prednost takvog sistema autor vidi u tome što se »sve održavanje državnog aparata, javnih i društvenih

uključuju svi proizvođači i teret ravnomjernije dijeli (neće pretežno sav biti na industriji, i neće se slijevati samo prema industrijskim centrima)« – (str. 77).

Na ključno pitanje što u tržišnom modelu privrede pojam »dohodak« uopće predstavlja i kakvi tipovi dohodaka postoje u našem društvu, autor se šire osvrti i na mnogim drugim mjestima u svojoj knjizi, a naročito u članku »Savez komunista danas.« Autor u tom članku povezano razmatra oba aspekta formiranja i raspodjele dohotka – mikroekonomski i makroekonomski aspekt problema dohotka. U prvom slučaju, tj. kada je riječ »o redovnom poslovanju radne organizacije« gdje donošenje odluka »moramo prepustiti onoj organizaciji samoupravljanja koja je (tu) stvorena« (str. 290), Bakarić rezonira više kao politički radnik koji je svjestan činjenice da u praksi nema idealnih rješenja i da znanstvene aršine nije moguće uvijek aplicirati. Naime, Bakarić smatra da slučajeve nepoštivanja potrebe za bilo kakvom proširenom reprodukcijom u načelu ne treba dramatizirati jer se na takvim slučajevima radni kolektivi »treba da nauče« kako da ne sijeku granu na kojoj sjede (ibid.). Autor očigledno ima u vidu primarnu raspodjelu dohotka, odnosno industrijska poduzeća, pošto bi ovakva »demokracija« za kakvu su odvajkada pledirali stari socijalisti praktički uvijek iznova izazivala potrebu palijativnih intervencija kakve smo nedavno upoznali u slučaju banaka, vanjskotrgovinskih i niza drugih organizacija koje su u privilegiranom položaju da dohodak formiraju i raspodjeljuju neovisno od vlastitih rezultata rada.

Da bi se u korijenu suzbila učestalost sličnih pojava, što je u pravilu izraz neizgrađenosti privrednog sistema i niskih osobnih dohodaka radnika zaposlenih u primarnim djelatnostima, neophodno je po Bakarićevom sudu razjasniti u teoriji i praksi niz pitanja vezanih uz formiranje dohotka. »Profit se, pojednostavljeno i po Marxu, dijeli na kamate i poduzetničku dobit... Kad govorimo o našem sistemu, onda smo ove kategorije nekako malo preobličili, ali i zadržali ih... Ako prelazimo na sistem dohotka i na relativno slobodno odlučivanje o proširenoj reprodukciji, onda nam se može dogoditi (doduše ne

s amortizacijom – da se suma određena za proširenu reprodukciju pojavi kao dohodak« (str. 292). Ta okolnost, kao i nedefinirano pitanje kamata na poslovna sredstva poduzeća i problematičnost niza drugih i danas važećih instrumenata i mjera tekuće ekonomske politike, iziskuju posebno od naučnih radnika pojačane napore na teoretskom osmišljavanju puteva našeg daljnjeg brzog razvoja. Autor taj zahtjev ističe na više mjesta s pravom čovjeka koji je, kao što smo to ovdje ilustrirali najviše na njegovim politekonomskim koncepcijama, u tim naporima dao vlastiti nemali doprinos.

Od izrazito političkih ili tačnije rečeno politoloških Bakarićevih tekstova u ovom izboru mogu se označiti oni tekstovi koji se pretežno bave pitanjem izgradnje Saveza komunista i promjenama u biću radničke klase danas i kod nas. Izraz 'politološki' ovdje upotrebljavamo uslovno, u smislu sintetskog pristupa društvenim pojavama koji nije usko specijalistički (ekonomski, sociološki i sl.). Pozicija autora u razmatranju tih pitanja, kao što smo već istakli na primjerima njegovih ocjena problema razvijenih i nerazvijenih krajeva ili licitiranja »zasluga« pojedinih društvenih grupacija u našem razvitku, govori na tome da nikakav voluntarizam i »prosvjedenost« birokracije ne može nadomjestiti afirmaciju historijske uloge neposrednih proizvođača koju je Engels svojevremeno formulisao kao »ili – ili«: ili da se »prema nahodanju birokracije... radnikov udio u njegovom vlastitom proizvodu odozgo naređuje i milostivo mu ga (se) dodjeljuje – ili obrnuto, da radnička klasa dimenzionira potrošnju svih »neradnika« (u smislu produkcije materijalnih dobara) prema vlastitim materijalnim i drugim interesima. Teorija o »radnom čovjeku« kao nosiocu progressa, koju V. Bakarić istini za volju nigdje ne prihvaća kao sinonim za mnogo jasnije pojmove »neposredni proizvođač«, odnosno radnička klasa (v. str. 175, 176, 199. i sl.), od male nam je ili nikakve koristi u razjašnjavanju onih suprotnosti sadašnje etape naše revolucije na koje s toliko oštrine i jasnoće ukazuje autor knjige. S gledišta položaja i današnjih zadaća Saveza komunista u našem društvu, daljnje preispitivanje te teorije s aspekta promjena u biću radničke klase zaslužuje osobitu pažnju i nove inicijative; poticaj i vrijedan prilog tom pitanju sa-

drži osobito posljednji članak objavljen u ovom izboru pod naslovom »Kakav Savez komunista«.

Izbor tekstova izvršen je po našem mišljenju znalački i s mjerom, pa je stvar ukusa svakog čitaoca koji poznaje integralne radove i istupanja Vladimira Bakarića da konzultira odgovarajuće publikacije ili »protestira« zbog fragmentarnog objavljivanja pojedinih tekstova što se u prvom ovakvom izboru vjerojatno nije moglo sasvim izbjeći.

Ivo Brkljačić

RASPRAVE O REVOLUCIJI I PORETKU

LJUBOMIR TADIĆ

Poredak i sloboda

*Prilozi kritici političke svesti,
Kultura, Beograd, 1967.*

Autor priloga u ovoj zbirci, prof. Ljubomir Tadić, kritički je retuširao, redigirao i sabrao pretežan dio svojih tekstova izvorno objavljenih u domaćoj periodici tokom minulog isječka tekućeg desetljeća. Pisac je već i vanjskim oblikom sistematizacije, naslovima poglavlja, kao i nadasve naslovom i podnaslovom, htio jasno naznačiti srž vlastitih preokupacija i profil svoje temeljne orijentacije u problematici o kojoj raspravlja.

Sadržajno svoje bitno zanimanje on tako upućuje temi imenovanoj naslovom knjige, tj. *odnosu poretka i slobode*, dok osnovnu metodološku orijentaciju podnaslovom potcrtava kao bitno kritičku. Pri ovom odmah naglašavamo da su, tako najglobalnije indicirane, i sadržajna i metodološka orijentacija i ovdje najuže povezane. Naime, pisac ovih rasprava stoji na stanovištu da je suvremena politika, a povrh svega politika u socijalizmu, koja i jeste njegova prava tema, bitno u *krizi*, pa istinskom političkom teoretičaru i ne preostaje drugo nego da bude *kritičar* politike a političkoj teoriji da bude teoretskim izrazom

krize politike, dakle »kritikom političke svesti«, odnosno kritičkom samosviješću socijalizma. Kao takva, za svoj dijalektičko-kritički poziv politička teorija nadahnuća ne nalazi samo u Marxu, duhovnom preteći i egzemplarnom kritičaru politike, kao od njezina tvorca-čovjeka otuđene sfere već i u samoj političkoj praksi socijalizma i političkoj ideologiji socijalizma. Kada konfesionalno progovori o svom duhovnom formiranju, Tadić za odsudan momenat, koji je udario biljeg njegovu teoretskom profilu, navodi sukob Jugoslavije s Informbiroom. Iz toga sukoba i dostojanstvenog stava naše zemlje u njemu, on je, kao pravnik-marksist, spoznao a ne samo iz lektire, da je »najviši princip prava odbrana ljudskog dostojanstva« i da osnovno *geslo* teoretsko-političkog ljudskog djelovanja valja da bude »uspravno stati«. Doživjevši, poput mnogih od svoje generacije, u godinama sukoba s Informbiroom svoje kritičko otrežnjenje i istinsko duhovno buđenje, Ljubomir Tadić je, dakako, nipošto usamljen, ostao kritički budan i trajno skeptičan prema svim fetišima ideologije i politike, uvijek spreman da ih podvrgne skalpelu svoje logike i britkosti svoga sarkazma, da povuče i najradikalnije konsekvencije ako mu se učini da nužno slijede iz datih premisa, odnosno činjenica na koje su ove oslonjene. Budući da se u nas u postinformbiroovskom periodu formirao, a u ovom desetljeću naročito aktivirao, borben tip kritičara socijalno-političke zbilje i političkih ideja, onda treba kazati da on u prof. Lj. Tadiću ima svog istaknutog predstavnika.

U nemogućnosti da referiramo makar i o svim osnovnim tezama zastupanim na stranicama ove knjige, osvrnut ćemo se samo na one kojima pridajemo najnačelniji karakter.

Temeljna misao koju prof. Lj. Tadić sugerira u svojoj knjizi je: istinski posao političke teorije jeste potraga za poretkom slobode, nastojanje na konstituiranju umne zajednice. U duhu najboljih zasada političke mudrosti čovječanstva pisac s pravom podvlači da nema slobode bez poretka koji tu slobodu osigurava, dok je svaki poredak bez slobode nedoličan čovjeka i ne može polagati pravo na postojanje. Prihvaćajući ovaj osnovni zagovor slobodnog poretka kao samorazumljiv, moramo se upitati što on поближе znači. Pri ovome treba

jezikom temeljnih disciplina društvenih znanosti, kreću na tri plana: filozofskom, sociološkom i političko-pravnom.

Filozofski aspekti utemeljenja umne zajednice u Tadića ve usredotočuju na izricanje najgeneralnijih kvalifikacija te zajednice i njihovo dokazivanje. U najopćenitije oznake poretka slobode tako ulazi i ona da se radi o poretku u kojem sloboda zajednice nije kao apsolut nadređena slobodi njezinih članova. Ali i ovdje se pitamo: što je »sloboda članova zajednice« i da li ona može biti razmatrana izvan konteksta poretka? Može li nam u odgovoru na to pitanje biti dostatno autorovo upućivanje na Hegelovu tezu da je sloboda nešto umno i po umu nužno, ili tvrdnja da socijalizam od antike nasljeđuje ideju zajednice a od buržoaske demokracije ideju političke slobode i jednakosti sažimajući ih u novoj sintezi? (N. str. 286). Čini nam se da ovo ukazivanje na izvore u literaturi i tradiciji, na koje ćemo se još vratiti, nije dostatno već se pravi *locus* Tadićeva shvaćanja slobode nalazi u njegovoj polaznoj filozofsko-antropološkoj tezi: čovjek je *per definitionem* biće slobode, revolucionarno biće, biće kojemu se prava priroda očituje u tome što teži da postane ono što još nije, da postojec transcendirira, da negira *status quo* sa stanovišta budućnosti. (str. 202). Onaj poredak koji nije u stanju da uvaži ovu bitnu karakteristiku čovjeka i čovječnosti i da joj omogući očitovanje, nije ljudski poredak. U ime izvorne revolucionarnosti čovjeka kao primarno *nihilističkog* bića valja, prema tome, reći odlučno *ne* svim onim socijalno-političkim aranžmanima koji sputavaju, ograničavaju, okamenjuju, potiskuju izvorne impulse čovjeka kao revolucionarnog bića. Opravdano je, prema tome, da pravim poretkom slobode može da bude smatran isključivo *revolucionarni* poredak. Svoje inspiracije pri postuliranju takva poretka Tadić, u skladu s tim, traži na vrelima *revolucionarne* misli građanstva i proletarijata. S ovoga stanovišta on ne priznaje principijelno razlikovanje građanske i proleterske teorije revolucije već smatra da revolucionarni koncepti građanstva i proletarijata imaju zajednički univerzalno-ljudski smisao. Kao što preteču proleterske partije i revolucionarnog proleterskog političkog poretka nalazi u francuskoj građanskoj revoluciji (u Jakobinskim klubovima i Konven-

je razvijati. Nadovezujući svoja razmatranja pak na neke motive E. Blocha, Tadić s pravom upozorava da ideju pravne jednakosti nije opravdano reducirati na sadržaj pozitivne jurisprudencije. Gradanska prirodno-pravna teorija, prema tome, u biti je revolucionarna, jer u korijenu polazi od supozicije da u ime prava čovjeka *qua* čovjeka principijelno možemo stavljati u pitanje legitimnost svakog posebnog sistema pozitivnog prava. Iz ovog ugla slobodu subjekata socijalističke zajednice treba razumjeti kao slobodu na subjektivna prava. Stoga su jednostrana i u krajnjoj liniji antirevolucionarna sva ona nekritička svodenja socijalističke demokracije na ekonomsku i sva zabacivanja trajne aktualnosti političke slobode i građanskih prava u socijalizmu, kao istinskom nasljedniku općechovječanskih tekovina revolucionarnog građanstva. Poredak koji ne garantira političko-pravnu slobodu, ne može se, u krajnjoj instanci, ni smatrati socijalističkim. U užem smislu revolucionarno-proleterska pak komponenta Tadićevih inspiracija u bitnom se svodi na Marxovu misao o odnosu filozofije i proletarijata. Imperative i dosljedne konsekvencije revolucionarne građanske prirodno-pravne utopije moguće je, naime, povijesno zbiljski respektirati i programatski ostvarivati tek kroz historijsku oslobodilačku misiju proletarijata. Kriza socijalizma, koju Tadić ustvrđuje, bitno govoreći, i potiče od promašivanja »rafinirane Marxove teze o odnosu filozofije i proletarijata« i njezina vulgarna instrumentaliziranja. (str. 169). Umjesto odjelotvorenog duha te teze mi, prema mišljenju prof. Tadića, u socijalizmu, jednako kao i u suvremenom kapitalizmu, svjedočimo pozitivističkom poistovjećivanju progressa s poretkom a »umesto epske veličine političke filozofije i širine njenih vidika, mi živimo pod vlašću pozitivističke mizosofije i mizosofske politike«. (str. 46).

Uvjetno govoreći, *sociološki* aspekt fundiranja poretka slobode počiva na tezi da u suvremenom svijetu istinski subjekti revolucionarne zajednice mogu doista biti tek fizički i umni stvaraoci, proleter i intelektualci, pa su, sociološki govoreći, proletarijat i inteligencija osnovne poluge socijalne strukture socijalizma. Međutim, »moderna apatridi našeg vremena – fizički i umni radnici« tek »stiču šansu da postanu zbiljski građani *socijalističke* domovine bez buržuja i bez birokrata«. (str. 211). Samo *potencijal-*

noj mogućnosti društvene hegemonije čovjeka-stvaraoca svjedočimo prije svega zbog toga što je birokracija igrala ulogu odlučujućeg faktora u dosadašnjem razvoju socijalizma, kao društveno-političkog sistema, i zbog njezina još uvijek efektivno prisutnog tutoriziranja i proletarijata i inteligencije. Ljubomir Tadić, kao kritičar društvene zbilje suvremenog socijalizma, najnadahnutije svoje stranice ispisao je upravo raščlanjujući odnos birokracije i proletarijata, birokracije i inteligencije i (na žalost manje) proletarijata i inteligencije. Držimo da su, iz ovog ugla promatrane, najbitnije dvije je piščeve teze: prva, da je *birokratska kontrarevolucija* (v. str. 118-119. i drugdje), koje je obrazac staljinizam (str. 189), usporila i ugrozila dosljedan razvitak proleterskih revolucija u svijetu, posebno u slučaju SSSR-a kao prve socijalističke zemlje; i druga, da između birokracije i proletarijata ne može biti kompromisa: »proletarijat ili birokracija. *Tertium non datur!*« (str. 138) Prema tome, insistirati na nužnosti birokracije u socijalizmu znači stajati na poziciji političke države. (str. 117) Ako se za to opredijelimo, kritike birokracije ostaju nemoćne, jer sva povijest socijalizma kao društvenog sistema upravo i ukazuje na predominaciju državnog *porretka* birokratske prisile nad *slobodom* prije svega proletarijata i inteligencije. Ustvrđujući da su kritička inteligencija i proleterska masa »sudbinski upućene jedna na drugu«, Tadić mjestimično kao da ipak rezignirano gleda na perspektivu revitaliziranja radničkog pokreta, na revolucionarnu energiju proleterske mase. Tako na jednom mjestu eksplicitno kaže da se tamo gdje je radnički pokret izgubio vitalnost povijesnog subjekta, »humanistička inteligencija i društvena kritika javljaju kao njegova nužna zamena. One su *substitut* naprednih društvenih kretanja a ne njegov surogat«. (str. 227) Budući da je teza uvjetno formulirana, možemo samo nagađati da li je pisac smatra aktualnom za društvenu situaciju naše zemlje, što bi po našem sudu bilo neprimjereno.

U kontekstu komentiranja Tadićeva osmišljavanja poretka slobode za nas je svakako od najizuzetnijeg zanimanja *političko-pravni* aspekt njegovih analiza i sugestija, jer je ipak riječ o *političko-pravnom* teoretičaru, u kojega filozofsko-sociološka erudicija doduše često za dominira. Iz *političko-pravnog* ugla Tadićevi donosini *pravitiraju* nribe *sveza:*

prvo, teoriji proleterske partije i drugo, bitnom profiliranju ustavnog poretka. Opisujući elemente krize suvremenog socijalizma, Tadić među njima navodi i pretvaranje revolucionarne političke partije u konzervativnu političku elitu sa svim njezinim atributima (partijski revolucionarni tribun postaje karizmatisko-birokratskim vođom, vrhovima elite politika je profesija, uz dogmatski duh prisutna je eklesiastička hijerarhija s obaveznim karijerističkim mentalitetom, sistem privilegija upotpunjen je specifičnim ritualima itd.) Da bi se politički poredak socijalizma obnovio u demokratskom duhu, neophodna je radikalna demokratizacija unutar komunističke partije i odnosa među komunističkim partijama. Demokratizacija pak implicira radikalnu deprofesionalizaciju političkog aparata, razbijanje hijerarhijske strukture partije, pretvaranje partijskih funkcionera u istinske slugе članstva, pred kojima neće biti ideolopoklonstva, inauguraciju duha najšire tolerancije u diskusiji kao uvjeta »intrasigencije u akciji«, a iznad svega premošćivanje jaza između partije i klase radikalnim dokidanjem samovoljno legaliziranih privilegija rukovodećih kadrova, borbom protiv rasipništva i razularenog hedonizma, a za rehabilitaciju lika komunista kao čovjeka mase i za masu. Insistiranje na svim ovim momentima u Tadića je isprepletano vraćanjem na izvorne Marxove misli i koncepte o proleterskoj partiji koji su u staljinizmu (a Tadić misli djelomično i u lenjinizmu) bili izobličeni. Što se pak samog ustavnog sistema socijalizma tiče pisac smatra da je Pariska komunа bila i ostaje »idejnim tipom« proleterskog političkog sistema. Ona je to osobito po svojim, kasnije nedostignutim elementima: ukinuće stajaće vojske i stajaće policije, radničke nadnice za vršenje dužnosti i najvišem državnom funkcioneru, dokidanje hijerarhije, oslobođenje nauke od tutorstva države itd. Tadić smatra da je takav genuini oblik proleterske političke organizacije degenerirao tokom historije sovjetskog političkog sistema a da je u nas, čak i nakon revolucioniranja našeg ustavnog sistema od uvođenja samoupravljanja, na djelu zaostajanje za komunom u ovim elementima:

1. još postoje elementi klasične državnosti;

3. u globalnoj strukturi očituju se nepoželjne crte konfederacije a imade i jako izraženih elemenata republičkog partikularizma i anarhije.

Ove deficitarnosti moguće je prevladati ukoliko se političko-pravni sistem dosljedno razvije na principu samoupravljanja, shvaćenog u njegovoj bitnoj funkciji društveno-političke hegemonije fizičkog i intelektualnog radništva (zahtjev za uvođenjem kongresa radničkih savjeta kao najviše instance sistema) i drugo, korigira u smislu isticanja načela *demokratskog centralizma*, kao suprotnosti birokratskom centralizmu i reprezentativnoj državi. (str. 302-303)

S obzirom na delikatnost primjene načela demokratskog centralizma (kako se ovaj pojam uobičajeno shvaća s obzirom na njegovo mjesto u teoriji partije) u izgradnji političkog sistema više-nacionalne zemlje, bilo bi dobro da je pisac u ovom pitanju još više precizirao svoje stanovište i tako unaprijed onemogućio eventualne nesporazume.

Međutim, primjedbe poput ove svakako gube na težini kad je riječ o djelu koje prije svega vidi svoj pravi poziv u kritičkoj destrukciji a ipak tek marginalno u pozitivnoj konstrukciji i specifično izbalansiranoj korekciji. (Ovom posljednjem izravnije su usmjerene samo dva posljednja priloga.) Tako dolazimo na jedinu načelnu kritičku opasku uz Tadićevo djelo. Naime, ranjiva tačka kritike svega postojećeg, koju je u svojim brojnim napisima zastupao i prof. Lj. Tadić, po našem mišljenju se sastoji u tome što ona, deklarativno se pozivajući na to da dolazi iz budućnosti, nedostatno ukazuje na to na šta se u *postojećem* budućnost može osloniti, na što i još više *kako* na elemente *postojećeg* može nastaviti.

Ukoliko se kritika svega *postojećeg*, naime, shvati kao kategorički imperativ kojem ništa konkretno u sferi *postojećeg* načelno ne može izbjeći, onda se ona praktički poistovjećuje s jednim apstraktnim formalnim načelom. Ukoliko pak želi biti djelatno efikasna u danoj društveno-političkoj konstelaciji njoj se mora uputiti zahtjev da bude kontekstualna i specifična, da se izrazi ne u vidu apstraktnih pokuda i zahtjeva nego u obliku konkretnog programa u kojemu će se odgovoriti ne samo na *šta* već i *kako*.

bi se u tu svrhu mogli upotrijebiti. Najveća je vrijednost njegova javna djelovanja, koga je rezultat i ova zbirka, ipak u tome što je kritički ispostavio niz neuralgičnih problema suvremenog i posebno jugoslavenskog socijalizma pa naša politička misao njegovim opusom dobiva nezaobilazan doprinos. U zaključku treba kazati da je objavljivanje ovih priloga kritici političke svijesti i njihovo izdavanje u zasebnoj knjizi i svojevrsan pokazatelj odnosa poretka i slobode u našoj zemlji, znak da i najkritičkija teoretska misao marxističke provenijencije imade priliku da se efektivno izrazi i time zadobije onu najelementarniju šansu da postane djelatnom silom.

Ivan Babić

DVIJE AKTUALNE STUDIJE IZ TEORIJE PROLETERSKE PARTIJE

ANDRIJA DUJIĆ

*Lenjinova koncepcija partije
i njen utjecaj na stvaranje sovjetskog
političkog sistema, izd. Matice hrvatske,
Split, 1967.*

IVO PETRINOVIĆ

*Partija radničke klase
u koncepciji Antonija Gramscija,
izd. Matice hrvatske, Split, 1967.*

Zbog značenja i uloge političkih stranka u suvremenom životu opseg i kvalitet njihovog znanstvenog izučavanja u velikoj mjeri indiciraju širinu i stupanj politološke misli u datoj sredini uopće.

Sve do nedavna naša domaća literatura o političkim strankama jedva da je i postojala. S nekolicinom knjiga izdanih posljednjih godina (sistematski pregledi R. Lukića i S. Pulišelića, zbornici članaka i referata o SKJ u uvjetima samoupravljanja, domaćim predgovorom i komentarima opremljeni zbornik Partija proletarijata) akumulirano je prvobitno jezgro literature o političkim strankama iz pera domaćih autora, na koje se dalja istraživanja mogu izvornije i plodnije nastaviti, uz razumljiva i nužna kritička prevladavanja dostignutog. Već po tematici dosadašnjih izdanja, osobito ako

se njihov spisak upotpuni broširanim ili u druge knjige uključenim manjim raspravama, te člancima po časopisima, očito je da je zanimanje domaćih autora prije svega upućeno na *radničke* stranke i njihovu poziciju u suvremenom svijetu, što je i prirodno s obzirom na činjenicu da je jedna radnička stranka najodlučniji subjekt političkog zbivanja u našoj zemlji već tri desetljeća.

Andrija Dujic i Ivo Petrinović, nastavnici Pravnog fakulteta u Splitu, svojim doktorskim disertacijama što ih, nakon učinjenih korekcija, objavljuju u izdanju Matice hrvatske, slijedili su ovu struju zanimanja za mjesto i ulogu proletherske stranke u društveno-političkoj suvremenosti, ali iz svog specifičnog aspekta. Njih prije svega preokupiraju idejno-teoretske koncepcije na kojima je radničko-klasna stranka sazdana. Monografski se usredsređujući jedan na Lenjinovu a drugi na Gramscijevu misao o proletherskoj partiji, oni su obavili važan i nedvojbeno aktualan posao izabравši i prave izvore i prave teme. Prezentiravši nam Lenjinovu i Gramscijevu misao o partiji manje-više zaokruženo i stavivši akcente na ono što je po njihovu sudu najdjelotvornije za našu orijentaciju u današnjici, pisci ovih dviju studija su doprinijeli da Lenjinova i Gramscijeva misao neposrednije i jače odzvanja i opominje u vrijeme traženja putova da se svojevrsna kriza radničke stranke i u našoj sredini prebrodi, pa posao koji su obavili ima ne samo teoretsko-akademska već i najneposrednije aktualnu vrijednost.

* * *

Stavljajući u fokus svoje analize Lenjinovu koncepciju partije, Andrija Dujic je, adekvatno naslovu svoje rasprave, težište stavio prije svega na ulogu te koncepcije u stvaranju sovjetskog političkog sistema. U vezi s genezom Lenjinove koncepcije proletherske partije on čini teoretske i historijske ekskurze u sve faze razvoja te koncepcije, a sa stajališta utjecaja sama Lenjinova koncepta partije na sovjetski politički sistem pobliže analizira povijesni kontekst u kojem taj sistem niče, historijsko-teoretski pokrivajući četverogodišnji period od 1917-1921. godine. Određujući se spram povijesne uvjetovanosti Lenjinove koncepcije partije (bitnu okosnicu te koncepcije autor svodi na ove elemente: *kadrovka* partija, *demokratski centrali-*

zam, program zasnovan na znanstvenom socijalizmu, avangardna organizacija proletarijata), Dujić dokazuje da genezu koncepta nije opravdano svesti na ruske uvjete, koliko god ovi i bili odlučni, jer ga je Lenjin izgradio suprotstavljajući se reformizmu u međunarodnom radničkom pokretu, kojeg je ruski menjševizam samo jedan dio. Autor više implicitno nego eksplicitno sugerira kontinuitet između Lenjina i Marxa, interpretirajući Lenjina teoretičara partije kao nastavljača i obnovitelja Marxove revolucionarne misli u novim uvjetima. Bitno pitanje ne samo s obzirom na odnos Marx-Lenjin već i suvremenog socijalizma uopće, autor označava kao pitanje odnosa partije i klase i, iz drugog aspekta, klase i javne vlasti. On smatra da je to pitanje u lenjinizmu i u praksi sovjetskog društva u periodu od 1917-1921. bilo principijelno ispravno riješeno i rješavano, unatoč stanovitim promašajima i nedosljednostima. U skladu s tim svojim zaključkom, kojega potkrepljuje stanovitim kvantumom historijskih podataka, Dujić smatra pretjeranom i povijesno neadekvatnom kako socijaldemokratsku tezu da je diktatura proletarijata u Rusiji još od samog početka u stvari diktatura partije a ne klase, kao i tezu nekih suvremenih (među kojima i pojedinih jugoslavenskih) autora o kontinuitetu između staljinizma i lenjinizma. Pri izricanju tih stavova autor postupa veoma obzirno i ne bez ograda, jer historijsku fazu razvoja sovjetskog društva, na analizi koje i gradi (1917-1921), smatra i suviše specifičnom i, unatoč zgusnutosti revolucionarno-prevratničkog povijesnog zbivanja, ipak prekratkom za davanje definitivnijih ocjena (usp. str. 259). Osim toga, on upozorava da je i u tako kratkom vremenskom isječku dvo-godišnji građanski rat, s »ratnim komunizmom« kao neizbježnim pratiocem, prekinuo, usporio a donekle i na drugi kolosijek odbacio »normalnu« evoluciju sovjetskog političkog sistema. Među najpozitivnija iskustva toga perioda autor ubraja impresivan stupanj demokratičnosti unutar – partijskog života, za koga u zaključku kaže da je u historiji komunističkog pokreta rijetko kada dostignut. U negativnu bilansu ubraja pak činjenicu nesposobnosti, neumješnosti i nemoći tadašnjih boljševika da demokraciju u partiji upotpune demokracijom u cjelini političkog sistema. Pojave sraščić-

elementi birokratizma itd. javljaju se kao posljedica i subjektivnih nesnalaženja, a ne samo objektivnih uvjeta. Druga najvažnija negativna rezultanta toga perioda sadržana je u nedjelotvornom uvlačenju radničke baze u političko i privredno upravljanje. Premda i ova činjenica ima svoje objektivne korelate, ipak je i subjektivno reagiranje, npr. na radničku opoziciju i njezina sudbonosna upozorenja, bilo neprimjereno i u konačnom ishodu pospješivalo nastajanje birokratske deformacije sovjetskog društva. Ove i druge negativne činjenice ne treba, međutim, da nam zastru pogled na revolucionarnu bit lenjinizma i naročito ne na Lenjinov veliki revolucionarni lik. I na jednom i drugom treba graditi dalje demokratskom obnovom partije, jačanjem veza između partije i klase, političkog sistema i mase u suvremenim uvjetima. To je pouka ove rasprave, kako smo je mi shvatili, uz napomenu da su u njoj pokrenuta i druga bitna pitanja, bez obzira da li ćemo se složiti sa svakom autorovom tvrdnjom ili svakom nijansom izvođenja.

* * *

Jedna od Dujićevih osnovnih teza, koju u prethodnom osvrtno nismo eksplicitno istakli, jeste i ta da je u prvim godinama sovjetske vlasti težište ipak bilo na *političkoj* revoluciji, da je socijalna revolucija kao cjelina, posebno u svojoj idejno-kulturnoj ambiciji bila *nolens-volens* zanemarena.

Analizirajući poglede A. Gramscija o partiji radničke klase Ivo Petrinović, vođen logikom same Gramscijeve misli, nužno centrira onaj idejno-kulturni aspekt revolucije koji je u sovjetskom iskustvu ipak bio zanemaren i idejno-kulturnu hegemoniju radničke klase kao jednu od temeljnih Gramscijevih inspiracija i poruka. Partija shvaćena kao kolektivni intelektualac, kolektivni mislilac, kao »moderni vladar«, partija kao instrument idejne hegemonije radničke klase, i prije nego što zauzme političku vlast, ove bitne motive Gramscijeve misli Petrinović prati historijsko-genetički i komparativno-teorijski, nastojeći ih gdje god može povezati s našom vlastitom zbiljnošću danas i ovdje.

Ono što Gramscijev pristup tematici proleterke partije čini toliko zanimljivim i živim jeste ishodište njegove refleksije u cilovitoj koncenciji čovjeka,

sno-proleterske pobude u socijalnom smislu prepliću s duhovnim utjecajima izuzetne širine, od marksizma do talijanske liberalne političko-filozofske misli. Gramsci je bio čovjek takva formata da je, unatoč skučenim okvirima u koje je njegova privatna egzistencija silom okolnosti dospijevala, sve te utjecaje s tako raznih izvora umio asimilirati i na izuzetno životan način aktualizirati. Ono što je Lenjinova koncepcija partije značila za ruske i slične uvjete, to Gramscijeva, u biti na istom povijesnom zadatku, znači za talijanske uvjete i uvjete suvremenog evropskog Zapada. Petrinović s pravom naglašava da su u Gramscijevim tezama o proleterskoj partiji dati osnovni elementi cjelovite demokratske političke teorije na koje je vrijedno nastaviti. Temeljna Gramscijeva misao, naime, da je proleterska partija više odgojno-pokretačka nego dirigirajuća snaga, toliko je bliska našim vlastitim proklamacijama da nam se čini kao da ju je iz našeg domaćeg rječnika Gramsci i preuzeo. Međutim, koliko li je tek potrebno učiniti da bismo i teorijski i praktički mogli stajati na razini Gramscijevih zahtjeva?

Petrinović u zaključku svoje studije podvlači bitnu povezanost Gramscijeve misli o partiji s Lenjinovom utoliko što i jedna i druga insistiraju na partiji kao nosiocu revolucionarne svijesti. Da bi ta svijest bila djelotvornom, neophodno je uvijek održavati budnom veze partije s klasom, dosljedno se boreći protiv svake začahurenosti, svakog dogmatizma, svake samozadovoljne tuposti.

To je poruka proleterskih velikana Lenjina i Gramscija i ta nam poruka, interpretirana u komentiranim studijama, dolazi u dobar čas.

Ivan Babić

ZAGOVOR POLITIČKE REVOLUCIJE

Hannah Arendt: *On Revolution*,
The Viking Press, New York, 1965.
(prvo izd. 1963), 344 str.

Ova briljantna suvremena politička spisateljica i filozof napisala je knjigu o revoluciji s čijim se osnovnim tezama teško složiti ali, koje izazivaju pažnju i potiču na razmišljanje. Ako se sukus nje-

zinih nalaza želi najsazetije rezimirati, treba ustvrditi: H. Arendt je zagovornik političke revolucije. Prema njoj ishodište i utočište revolucije je sloboda, kao eminentno politički motiv i poriv. Revolucije su stoga zastranile (ovo se desilo i francuskoj i ruskoj) kada su htjele riješiti socijalno pitanje, tj. prevladati bijedu (drugo ime nužnosti) blagostanjem uz upotrebu sile kao instrumenta. Prema mišljenju autorice to je najveća zabluda u koju je čovječanstvo moglo upasti, jer nikada nikome nije uspjelo niti će uspjeti da blagostanje i sreću nametne sistemom prinude. Sam Marx je, tvrdi spisateljica, bio djelomično žrtvom ove zablude i njezinim stimulatorom: *zov slobode koji odjekuje u njegovim ranim radovima bio je žrtvovan Marxovoj životnoj ambiciji da bude objektivnim znanstvenikom; tako je kategorija slobode u njegovu mišljenju ustupila mjesto kategoriji nužnosti.*

Na tezu da revoluciji nije svrha blagostanje nego sloboda odgovor je koliko star toliko i efikasan: ne može biti slobode u oskudici, patnji i poniženju. Ovo H. Arendt dakako zna, ali »rješenje« vidi u prirodnim i tehnološkim a ne u društvenim i političkim faktorima. Prirodni faktori (prirodno bogatstvo zemlje, relativna nenaseljenost itd.) su, prema njezinu sudu, uvjetovali da u američkoj revoluciji XVIII stoljeća socijalno pitanje uopće ne dođe u prvi plan i da se ta revolucija maksimalno okrene ustanovljenju poretka slobode, što joj je, veli pisac, pošlo za rukom više nego i jednoj drugoj revoluciji. Činjenica pak da je američka revolucija tako malo utjecala na druge revolucije govori o iznimnosti američkih uvjeta, u kojima se i oblikovao sam pojam blagostanja.

Ono što je u USA na svoj način bio i »dar prirode« u različitim uvjetima treba još izrazitije nadoknaditi modernom tehnologijom. Tako Arendtova Lenjinovu formulu »Elektrifikacija + sovjetska vlast« smatra genijalnom upravu zbog njezina naglaska na tehnološki aspekt kao *socijalno* rješenje i na sovjete kao na bitnu *političku* formulu revolucije. Ova je lozinka, tvrdi pisac, bila izraz pobjede državničkog nad ideološko-ortodoksnim u samom Lenjinu.

Ako bi se središnju tezu koju H. Arendt propovijeda htjelo sažeti u jednodostavan imperativan oblik, taj bi glasio: dajte ljudima političku slobodu, a za ostalo (blagostanje, sreću i sl.) oni će se već sami pobrinuti!

Ali taj je zahtjev koliko jednostavan toliko i težak. Efektivna a ne fiktivna politička sloboda zahtijeva ustanovljenje slobode, poredak slobode, drugim riječima: zasnivanje političkog tijela koje je u stanju da efektivno i efikasno garantira područje u kojem se sloboda može pojaviti i osigurati, ako ne želi da bude kapriciozna i anarhična, tj. nesloboda.

Koliko god su revolucije ovo pojmile i nastojale sprovesti, njima je to uspjelo u neznatnoj mjeri, jer se imperativ ustanovljenja slobode sudarao s drugim velikim zadatkom revolucija: sa zadatkom i ciljem osiguranja vitalnosti samog duha revolucije, iz koga čim zasnivanja slobode i potiče. Revolucije su se, naime, našle pred delikatnom zadaćom da princip revolucije u svijetu institucija ugrade tako da on ne usahne, da se ne pretrificira i da tako ne zakoči vitalnost samog duha revolucije. Govoreći u obliku paradoksa; da bi se poredak slobode ustanovio, revolucija se u neku ruku mora okončati; a da bi se duh revolucije očuvao vitalnim, revolucija se mora učiniti permanentnom, samoperpetuirati se. Ovo se na egzemplaran način očitovalo u najkласičnijoj od svih revolucija – francuskoj. U njoj i za nju javilo se pitanje: ako poredak znači kraj javne slobode, zar je revoluciju poželjno okončati? Jer: kako nova prava koja revolucionarno zakonodavstvo uvodi postaviti iznad prava čovjeka u ime kojih je revolucija izvedena? Condorcet je ovu dilemu teorijski riješio formulom: Revolucionarni zakon ima svrhu da ubrzava revoluciju.

»Ubrzavanje« revolucije može, međutim, u uvjetima odsustva solidno utemeljenih institucija, poprimiti nakaradne oblike opravdavajuće parolom: onima koji djeluju u duhu revolucije sve je dozvoljeno Porijeklo i oblike terora zavedenog u francuskoj revoluciji a institucionaliziranog nakon oktobarske revolucije H. Arendt tumači upravo nemoću tih revolucija da destruirani legalitet nadomjesti revolucionarnim legalitetom. Možda najzanimljivije stranice njezine knjige predstavljaju analize onih socio-psiholoških mehanizama kroz koje revolucionari u takvim uvjetima postupno gube vlast nad događajima i bivaju u vlasti samih tih događaja. U velikim revolucijama, naime, sve kao da se odvija poput

žrtvu vlastita života nego isključenje iz igre. Arendtovo je uspjelo da, osobito na analizi Robespierrove ličnosti, prikaže one unutarnje konflikte kroz koje i putem kojih se kartezijska sumnja na osebujan način pretvara u politički princip. U duhu polaznog načela da je u interesu revolucije sve dozvoljeno, revolucija svojom imanentnom logikom postupno jede svoju djecu.

Nezadrživa logika revolucije koja se-be hoće učiniti permanentnom, jednom stavljena u pokret u francuskoj revoluciji, ponavlja se u svima nakon nje, jer se sve revolucije nakon francuske odvijaju u njezinim kostimima, kao što se ona odigravala u rimskim kostimima. Na izrazito ekstreman način to se zbiva u oktobarskoj revoluciji koja je pobijedila pod parolom sovjeta da bi ove još oko 1925. god., po mišljenju H. Arendt, učinila neefektivnijim od bilo koga građanskog parlamenta.

Dotičući pak temu sovjeta mi dodirujemo ono što H. Arendt poetski i u biti tačno naziva »izgubljenim blagom revolucije«. Naime, ako je princip revolucije politička sloboda, onda treba kazati da autorica ove knjige o revoluciji, slobodu shvaća prije svega kao pravo efektivnog učešća u vladanju, a ne izjednačava je sa sferom subjektivnih građanskih prava. Ovo pravo djelotvornog odlučivanja u svim revolucijama mase su pokušavale izboriti tako da su osnivale svoje vlastite organe vlasti, organe vlastitog upravljanja, to jest samoupravljanja. Ovi su organi uvijek bili koncipirani kao bitno politički i kao antipod bankrotiranim sistemima političkih stranaka. Onoga časa kad se samoupravna tijela iz bitno političkih pretvore u organe administracije i ekonomike, duh revolucije u njima iščezava i ona se pretvaraju u integralne dijelove poretka bez slobode.

Ako unajkraće pokušamo rezimirati negativni ishod iskustva revolucije, kako ga H. Arendt vidi, onda se on očituje u faktu da revolucijama nije pošlo za rukom naći svoju pravu instituciju. Dok god se pak to ne desi, revolucije neće ostvariti ono za čim su pošle, tj. slobodu, već će besperspektivno tavoriti u samovolji kao prividu zbiljske slobode.

Ustvrdili smo, kao mišljenje pisca ove knjige, da je institucionaliziranje slobode

zi i posvećuje najviše mjesta, pa bismo autora mogli slobodno nazvati dosljednim ideologom američke revolucije, da naspram te revolucije i suvremene Amerike u ovoj knjizi nije učinjeno nekoliko bitnih rezervi. Prva se tiče američkog zanemarivanja Jeffersonova amaneta o komunalnim samoupravnim tijelima kao najbitnijem institucionalnom aranžmanu očuvanja revolucionarnog duha. Druga, važnija, odnosi se na potpun zaborav revolucije kao ishodišta američkog političkog sistema. Zaboravilo se, naime, da su Sjedinjene Države dijete revolucije a umjesto održavanja duha američke revolucije u samoj je Americi zavladao strah od revolucije, postavši lajtmotivom sveukupne politike te zemlje, nakon drugog svjetskog rata s ishodom da su američka moć i prestiž bili upotrebljavani i zloupotrebljavani za podršku zastarjelim i korumpiranim političkim režimima koji su odavna postali objektima mržnje i prezira među svojim vlastitim građanima.« (str. 219). Amerika danas pak toliko griješi jer joj ne uspijeva da se sjeti revolucije. Sjetiti se i shvatiti – to je apel koji joj upućuje ova knjiga.

Kazanim nije pružen cjelovit prikaz, već je ukazano tek na najosnovnije teze pisca. Iscrpnija ekspozicija svakako bi se morala zadržati na određenju smisla revolucije kako ga pisac sagledava, na odnosu revolucije i rata u suvremenom dobu i naročito na analizama američke, francuske i ruske revolucije, na temelju kojih su generalni sudovi i izgrađeni. Ti dijelovi knjige su osobito vrijedni, jer u njima autorica demonstira sve odlike svoga pristupa i stila: zamjernu erudiciju, sposobnost plastičnog stilskog oblikovanja, kombinaciju filozofske dubine i esejističke ležernosti.

Ali i pored svih tih odlika zaključili bismo našom početnom tvrdnjom da su osnovne teze ove knjige problematične. Inzistiranje na političkoj revoluciji na način koji ovu dijeli od socijalne u naše doba nam se čini pomalo anahronističnim. A tko nam kaže da se socijalna revolucija vrši i mora vršiti na prinudi kao osnovnoj pretpostavci i osnovnom sredstvu? Nije li pojam socijalne revolucije kako ga H. Arendt shvaća ipak preuzak? Nije li djelotvorno učešće masa u vladanju već svojevrsan *index* i socijalne a ne samo političke revolucije? Zar vladanje nije socijalan čin i zar se ne vrši u socijalne svrhe? Na ta nas i

druga pitanja nuka ova izuzetno zanimljiva knjiga. Ipak, treba spomenuti staru istinu da su dobro pisane knjige s pogrešnom tezom beskrajno dragocjenije od rdavih knjiga u kojima je sve kazano »pravilno«.

I. B.

OKTOBARSKA REVOLUCIJA I NARODI JUGOSLAVIJE

*Naučni skup u Kotoru,
oktobar, 1967. godine
(pregled politoloških referata)*

O naslovljenoj općoj temi u Kotoru je održan naučni skup uz učešće historičara, politologa, sociologa, pravnika, ekonomista i drugih učenjaka iz Jugoslavije i inozemstva. Na plenarnim zasjedanjima i u sekcijama skupa bilo je podneseno više od stotinu referata u kojima su tretirani veoma raznoliki historijski i drugi naučni problemi, s posebnim obzirom na utjecaj oktobarske revolucije na narode Jugoslavije, na učešće Jugoslavena u oktobarskoj revoluciji itd.

Ovdje donosimo kraći osvrt na neke teme politološkog karaktera.

* * *

Bilo bi veoma teško makar i samo u osnovnim crtama prikazati na ovom mjestu sve referate s naučnog skupa »*Oktobarska revolucija i narodi Jugoslavije*« održanog u Kotoru krajem prošle godine. Ako se od mnogobrojnih priloga ipak izdvoji nekoliko referata općeteorijskog karaktera, to ni u kojem slučaju ne znači bilo kakvo vrednovanje niti kategoriziranje tog obimnog i tematski veoma širokog materijala.

U uvodu još treba napomenuti da je jedan dio naučnih priloga sa savjetovanja već objavljen, što omogućuje čitaocima neposredno upoznavanje s tekstovima.

Ako se pokuša na ovom mjestu informirati samo o nekim tematski grupiranim referatima, sigurno nije nezanimljivo spomenuti priloge koji se bave pitanjem Lenjinovog shvaćanja socijalističke demokratije. *Stanislav Stojanović* u

okviru tog problema piše na temu »Sovjeti kao oblik diktature proletarijata« i daje presjek razvitka sovjeta od njihovog nastanka do etatiističke transformacije tih originalnih oblika proleterske demokracije u Ustavu SSSR iz 1936. godine. Sovjeti kao revolucionarna organizacija radničke klase, ističe St. Stojanović, nisu bili proizvod oktobarske revolucije, nego upravo jedna od njenih osnovnih pretpostavki. Ali uspostavljanje sovjetske republike značilo je uspostavljanje vlasti sovjeta i ostvarenje Lenjinovih koncepcija o samoupravnoj ulozi sovjeta. Njihovo pravno konstituiranje nije predstavljalo kreaciju zakonodavnih stručnjaka već samo normativno sankcioniranje već postojeće situacije koju je revolucionarni proces donio sa sobom.

Uvjeti građanskog rata i strane vojne intervencije nisu dozvoljavali punu realizaciju te samoupravne koncepcije sovjeta, kako je bila zamišljena u prvim aktima socijalističke republike. Staljinistički razvitak postupno je deformirao takvu samoupravnu ulogu sovjeta – da bi ih Ustav iz 1936. godine u svojoj etatiističkoj koncepciji a prividno po obrascu klasične parlamentarne demokracije sveo samo na »lokalne organe državne vlasti«. Iz istih razloga, zaključuje St. Stojanović, Ustav iz 1936. godine više i ne spominje učešće radnih masa u upravljanju državom. Iako je donesen u puno povoljnijim uvjetima, razišao se s Lenjinovom samoupravnom koncepcijom sovjeta.

I Novica Uojnović u referatu »Lenjinova koncepcija socijalističke države« posvećuje veliku pažnju sovjetima kao osnovama proleterske demokracije. Lenjinova zasluga bila je u tome što je on sovžete – spontane revolucionarne organizacije masa – shvatio kao politički oblik diktature proletarijata. Za razliku od drugih Lenjin zato ne prilazi sovjetima kao privremenim i sporednim političkim formama već glavnim i odlučujućim činiocima revolucije. To je, kako primjećuje N. Vojinović, i dovelo do dominacije boljševika u sovjetima uoči revolucije 1917. godine. Čini nam se da se može reći da je to bio jedan od elemenata koji su doveli do prevlasti boljševika u sovjetima, ali je kud i kamo presudniji faktor bio sam politički program boljševičke partije koji je jedini osigur-

Prilog N. Vojinovića završava se s konstatacijom da je prema Ustavu iz 1918. godine, koji je bio pravni izraz Lenjinove koncepcije socijalističke države, cijela državna zajednica predstavljala piramidalnu samoupravnu strukturu. Sovjeti su bili njena osnova, oni su bili neposredna organizacija samih masa, »proletarijat organiziran kao vladajuća klasa«, novi tip političkog sistema.

Prilog Jovana Đorđevića »Lenjinovo shvatanje diktature proletarijata i demokracije« sačinjavaju odlomci iz knjige u pripremi istog autora (»Politički sistem, Prilog nauci o čoveku i samoupravljanju«). Jovan Đorđević u svom referatu, na njemu svojstven način, opširno, u esejističkoj maniri daje panoramu čitavog niza problema vezanih za pojam socijalističke demokracije i ulazi u raspravljanje mnogih pitanja u kojima se kod nas u svakom kontekstu obično maglo govori. Takav pristup u svakom slučaju ne može biti nezanimljiv, iako takav tretman dopušta nepreciznosti u izvođenju zaključaka.

Profesor J. Đorđević polazi od konstatacije da je Lenjinova politička teorija, kao i Marxova, teorija demokracije, a ne teorija diktature. On upozorava na Lenjinovo razlikovanje strategije od taktike, političkog pragmatizma od marksističke teorije. U vezi s tim autor odbacuje primjedbe koje je Roza Luxemburg imala na Lenjinovu koncepciju diktature proletarijata. Luxemburgova, pristalica teorije spontanosti revolucionarnog pokreta, u svojoj kritici kontemplativno se odnosila prema praksi koju je poricala i nije diktaturu proletarijata shvaćala kao suštinu sovjetske vlasti, već kao konkretan politički oblik. Prema ocjeni profesora Đorđevića historijski razvitak nije opravdao kritiku Roze Luxemburg, iako bi ona bila primjenjiva na staljinsku birokraciju devijaciju, čiju opasnost je i sam Lenjin osjećao i pod kraj svoga života nastojao spriječiti.

J. Đorđević pod diktaturom proletarijata podrazumijeva suštinu političkog sistema koji nastaje u pravilu na osnovu pobjedonosne revolucije radničke klase. Problem određivanja diktature proletarijata nastaje u društvima gdje proletarijat ne postoji ni kao klasa po sebi, u tzv. zemljama u razvoju, gdje su »moguće socijalističke strukture i sami politički oblici jednog novog političkog značenja. Takav politički sistem...

denim fazama socijalističkog društva, ali to nije i ne može biti diktatura proletarijata». Nismo baš sigurni da se karakter diktature proletarijata može osporiti nekim nerazvijenim zemljama samo na osnovu činjenica da tamo nema empirijski shvaćenog proletarijata kakav on postoji u Evropi, niti polazeći od konstrukcije da diktatura proletarijata znači u svom »čistom« teorijskom smislu »uspostavljanje demokracije«. Čini nam se da narodnooslobodilački pokreti tzv. trećeg svijeta nužno ne moraju počivati na proletarijatu u evropskom smislu da bi postojali kao socijalistički. Svjetski kapital je njihove zemlje nesumnjivo uključio u mehanizam svoje kapitalističke eksploatacije i sigurno je da je i na taj način proizvodio i »svog vlastitog grobara«. I drugo, zar nacionalno oslobodjenje, doslovce shvaćeno, porobljenih naroda ne može da znači i uspostavljanje nekakve elementarne demokracije? I treće, nije li osporavanje mogućnosti egzistencije diktature proletarijata u nerazvijenim zemljama ponavljanje nekih već odbaćenih pogrešaka socijalističke teorije, zaboravljanje teze o raznovrsnosti puteva socijalističkog razvitka? Treba se podsjetiti da je evropska socijaldemokracija odbacivala mogućnost pobjede socijalizma u Rusiji i upravo polazeći od nerazvijenosti (kvantitativne) radničke klase, da je Staljin smatrao da su evropske socijalističke države narodne demokracije, a ne diktature proletarijata i da je dogmatizam do nedavno uopće odbacivao mogućnost nastajanja socijalizma tamo gdje nema radničke klase (u evropskom klasičnom smislu). Nesumnjivo je da se danas već čitav niz zemalja u razvoju ne može smatrati kapitalističkim. Njih, čini nam se, ne bi trebalo proglašavati za političke Kentaure već bi prije svega trebalo uložiti maksimum napora da se što preciznije odrede njihove osnovne političke oznake i specifičnosti – tim prije što svakim danom postaje jasnije da se veoma često kod jednog dijela tih zemalja radi o prelaznim oblicima između kapitalizma i njegove negacije. Za tu etapu društvenog razvitka Marx je svojevremeno napisao da »... Njemu odgovara i politički prelazni period, a država tog perioda ne može da bude ništa drugo do *revolucionarna diktatura proletarijata.*«

Primjedbe bi se mogle dati i na stav profesora Đorđevića da se politički sistem socijalizma u zemljama s uspješnom socijalističkom revolucijom počeo

izgrađivati »... u izvjesnom smislu ranije nego što je to proizlazilo iz Marxovih predviđanja o uslovima i vremenu ostvarivanja »prelaza iz kapitalizma u socijalizam.« Ako se ovdje mislilo da je Marx »predviđao« revoluciju samo u Zapadnoj Evropi, u uvjetima razvijenog kapitalizma, onda treba reći da je upravo on ozbiljno raspravljao o šansama revolucije i u nerazvijenim dijelovima kapitalističkog svijeta. Za njega je prije svega kapitalizam bio svjetski sistem, a ta činjenica nije isključivala mogućnost postojanja »uvjeta« i »vremena« za revoluciju i na periferiji svjetskog tržišta. Upravo Marx 1881. godine piše o znakovima koji najavljuju stvaranje »Ruske komune«. Učestvujući još 1877. godine u diskusiji o tome da li Rusija mora nužno proći kroz sve faze razvitka kapitalističkog sistema kao Zapad ili može »... ne iskušavajući tegobe tog sistema, zvladati svim njegovim plodovima...«, Marx objašnjava da je došao do zaključka: »Ako će Rusija produžiti da ide po tom putu, koji je slijedila od 1861. god., tada će ona propustiti najbolju priliku koju je historija bilo kada dala bilo kojem narodu, i iskušat će sve kobne nesreće kapitalističkog sistema. Njegov suradnik F. Engels o šansi revolucije u Rusiji čak piše (1885. god.): »I ako je bilo kada blankistička fantazija ... imala neku osnovu, tada je to, razumije se, u Petrogradu...«.

Dakle, u najmanju ruku bi se moglo reći da baš i nije najpreciznije govoriti o tome da su se Marxova predviđanja o »uslovima i vremenu« revolucije razilazila s tokovima revolucije kako se ona stvarno odvijala.

Kada je riječ o referatu profesora Đorđevića primjedbe bi se mogle dati i na nepreciznosti interpretacije demokracije kao fenomena koji prelazi okvire klasnog koncepta. Međutim, to sve ne znači da sam prilog zbog toga gubi na vrijednosti. Čitaocu posebno treba upozoriti na zanimljivo izlaganje o karakteru »avangardne države« i samoupravljanju kao novoj dimenziji demokracije.

Referat Ivana Babića »Osnovne oznake Lenjinova shvaćanja demokracije« predstavlja pokušaj da se iz Lenjinovog tretmana demokracije izvuku neki općeteoretski principi koji prelaze okvire povijesnog konteksta. Autorov zaključak, nakon razmatranja tako tematiziranih sporadično ambivalentnih i pragmatističkih Lenjinovih stavova o demokraciji, svodi se na misao da i nared toza što

je Lenjin tom problemu pristupao kontekstualno historijski i klasno, on pri tome koristi sveukupno demokratsko iskustvo ljudske civilizacije i povezuje ga s konkretnim historijskih zahtjevima svoga vremena i svoje zemlje.

U ovom kratkom i djelomičnom prikazu potrebno je upozoriti čitaoca na još neke referate čiji je sadržaj aktuelan upravo danas. Prilog *Borislava Đurovića »Stav Lenjina i Boljševičke partije prema frakcijama nakon oktobarske revolucije«* posebno je zanimljiv u vrijeme diskusija o reorganizaciji Saveza komunista Jugoslavije, jer se u njima učesnici i te kako pozivaju na teoretska iskustva i praksu Lenjina i boljševičke organizacije. U tretiranju tog pitanja obično su se zauzimala dva međusobno suprotna stava. Jedni su se pozivali na organizaciono, političko i idejno jedinstvo kao suštinsku karakteristiku Boljševičke partije, a drugi, polazeći od nekih Lenjinovih eksplicitnih izjava, na slobodu frakcija u neposredno poslijeoktobarskom periodu. Na osnovu analize najznačajnijih frakcijskih sporova u razdoblju neposredne pripreme revolucije i u prvim godinama sovjetske vlasti, Đurović izvlači zaključak da je u to vrijeme postojanje frakcija u Boljševičkoj partiji bilo tretirano kao slabost koju se može iz taktičkih razloga tolerirati, ali koju treba što prije otkloniti.

Vojin Hadžistević piše na temu *»Integracija i revolucija«* i pokušava odrediti suštinu proturječnog bića inteligencije. Osnovni zaključak se zasniva na razmatranju identičnosti i antagonizma interesa inteligencije i radničke klase. Ova zanimljiva rasprava dobila bi nesumnjivo još više na težini da je autor preciznije pokušao da odredi klasnu prirodu inteligencije.

I na kraju, treba spomenuti i prilog *Save Živanova »Oktobarska revolucija i participacija radnika u upravljanju proizvodnjom«*. Ovaj referat posebno je značajan, jer nam daje presjek razvitka borbe za radničko upravljanje u Rusiji, otkrivajući jednu u našoj javnosti prilično nepoznatu dimenziju revolucionarnog pokreta radničke klase, koja je tamo uz sovjete bila jedan od osnovnih masovnih nosilaca Oktobra i socijalističkog razvitka uopće.

Još u prošlom stoljeću započinje pritisak radničke klase Rusije za radničkim predstavništvom u upravljanju industri-

1898, 1903, 1905. godine, kao i spontano stvaranje fabričko-zavodskih komisija od strane radnika po poduzećima za vrijeme revolucije 1905-1906. godine, radnička kontrola u vrijeme revolucije 1917. godine, ozakonjenje institucije radničke kontrole od strane sovjetske vlasti i uvođenja nakon toga (1918. godine) neposrednog upravljanja poduzećima od strane radnika. Pokret za učestem radnika i radničkim upravljanjem bio je, treba naglasiti, pretežno spontani pokret radničke klase što, kao i u slučaju sovjeta, govori o tome da je revoluciju 1917. godine i sovjetsku vlast prije svega nosila sama radnička klasa.

Ova bogata praksa ruske radničke klase, zanimljiva i danas zbog svojih dilema koje još nisu izišle iz centra interesa suvremenog socijalističkog pokreta, bila je izučavana samo u prvoj deceniji sovjetske vlasti. Prekranjanje historije u periodu staljinizma izbrisalo ju je iz pisane historije kao što je bila eliminirana i iz stvarnog života. Vraćanje na tu još jednu obnovljenu temu iz Lenjinovog vremena znači danas prije svega mogućnost dubljeg razumijevanja suvremenih problema radničkog samoupravljanja, a ne samo upoznavanje s jednom historijom s čijim se nepoznatim ali veoma značajnim elementima još uvijek veoma proizvoljno barata.

Ovaj prikaz, razumije se, nije u stanju da predstavi čitavu tematsku širinu mnogobrojnih referata koji su bili podneseni na naučnom skupu »Oktobarska revolucija i narodi Jugoslavije« održanom u Kotoru povodom pedesetogodišnjice oktobarske revolucije. Željeli smo samo upozoriti na neke teme čije je proučavanje interesantno za političku nauku i čija aktualnost, bez obzira na prigodne momente, govori o prisutnosti Oktobra u putovima socijalizma našeg vremena.

Branko Caratan

OKTOBARSKA REVOLUCIJA I LATINSKA AMERIKA

U časopisu »Meždunarodna žiznj« u posljednjem broju od prošle godine velik dio prostora posvećen je oktobarskoj revoluciji i njenim odjecima u svijetu. Interesantan članak o utjecaju ok-

pod nazivom »Odjeci Oktobra u Latinskoj Americi«. Tu nailazimo na čitav niz podataka, manje poznatih, ili sasvim nepoznatih našoj čitalačkoj publici. A. Šuljgovski nam pokušava dočarati reakcije u Lat. Americi na oktobarsku revoluciju i učvršćenje revolucionarne vlasti radnika, seljaka i vojnika, na spektakularno rušenje jednog eksploataorskog poretka, na Lenjinovu ličnost itd.

Razumljivo je da je pad jednog zastaloga režima, koji je imao više feudalnih nego modernih kapitalističkih komponenata i koji se bazirao na sili kao najvažnijem faktoru vlasti, morao pobuditi tjeskobu u vladajućim klasama drugih kapitalističkih zemalja i njihovu opravdanu bojazan za svoje do tada neugrožene pozicije. Ta bojazan je bila to veća kad se uzme u obzir veličina zemlje u kojoj je revolucija planula, relativna nerazvijenost i malobrojnost njezne radničke klase kao nosioca revolucije, i usprkos tome, njenog pobjedonosnog kraja. S druge strane, radnička klasa u svim zemljama dočekala je revoluciju u Rusiji s oduševljenjem i velikom nadom. Sovjetska vlast je sada bila prva koja je mogla isprobati u stvarnosti tekovine naučnog socijalizma, a radnička klasa u kapitalističkim zemljama imala je sada pred očima živ primjer umjesto same teorije.

Kako piše Šuljgovski – u Lat. Americi je oktobarska revolucija naišla na živ odjek u djelima mnogih pisaca i drugih stvaralaca. Veliko zanimanje za revolucionarne događaje nalazimo kod čitavog niza ljudi bez obzira na njihov lični stav prema naučnom komunizmu. U decembru 1918. jedna od vodećih sindikalnih organizacija Argentine – »F. O. R. A.« na svojem X kongresu objavljuje rezoluciju u kojoj izražava punu solidarnost sa sovjetskim radnicima. Glas podrške borbi ruskog naroda dolazi 1. maja 1918. od radnika Rio de Janeira. U Argentini su od 1919. do 1921. bila izdana Lenjinova djela: »Socijalizam i rat«, »Država i revolucija«, »Dječja bolest »ljevičarstva« u komunizmu«, »Imperijalizam kao viši stupanj kapitalizma« i »Proleterska revolucija i renegat Kautsky«. U Brazilu su od 1919–20. objavljeni: Lenjinova »Poslanica američkim radnicima« i tekst prvog sovjetskog ustava.

U to doba djeluje u Argentini javni radnik José Ingenieros koji postaje vartreni pobornik ideja Oktobra. U Brazilu je zbog te aktivnosti značajan književnik Lima Barreto koji piše o Lenjinu: »On

se javlja kao velikan našeg doba, koji hrabro rukovodi velikim socijalističkim preobražajem naše epohe.« U Meksiku djeluje José Vasconcelos, poznati mislilac i ministar prosvjete, koji je ulagao veliki entuzijazam u propagiranje sovjetske kulture. Po njegovim vlastitim riječima uveo je u meksičko školstvo mnogo vrijednih sovjetskih iskustava.

S druge strane ni latinskoamerička reakcija nije mirovala pred prodorom oktobarskih ideala u svijest naroda. Jedna od posljedica takvog, za vladajuću klasu zabrinjavajućeg stanja, je i sazivanje konferencije šefova policije iz svih zemalja Lat. Amerike. Konferencija je zaključila da treba povesti aktivnu borbu protiv »crvene opasnosti« s ciljem da se onemogući daljnji utjecaj Oktobra na narodne mase Lat. Amerike.

U otporu policijskim mjerama reakcije studenti Lat. Amerike zauzimali su istaknuto mjesto. Na Prvom nacionalnom kongresu studenata Kube 1923. donesena je rezolucija solidarnosti naroda Azije, Afrike i Lat. Amerike u borbi protiv imperijalizma. Općenito, u Lat. Americi su pod utjecajem oktobarske revolucije znatno ojačala antiimperijalistička strujanja, koja su do tada ograničena na male grupice intelektualaca, nepovezane s masama, imala tek sekundarnu ulogu. U tim strujanjima treba izdvojiti ime argentinskog književnika i publiciste Manuela Ugarte, kao najmarkantnijeg predstavnika borbe protiv imperijalizma. Ugarte je naglašavao da antiimperijalistički ustanak Lat. Amerike vidi u Sovjetskom Savezu pouzdanog saveznika i prijatelja.

Godine 1925. napredna inteligencija na inicijativu José Ingenierosa osniva »Latinskoamerički savez« s ciljem: boriti se protiv imperijalizma, a posebno protiv sjevernoameričke imperijalističke infiltracije. Iste godine osniva se i »Antiimperijalistička liga Amerike« u kojoj su u borbi protiv imperijalizma ujedinjene sve antiimperijalističke grupacije od katolika do komunista.

Dvadesetih godina se u Peruu ističe poznati predstavnik napredne revolucionarne inteligencije José Carlos Mariategi koji 1929. god. piše: »Nemoguće je biti djelotvoran nacionalist i revolucionar, a ne biti socijalist.« Istina je, piše Šuljgovski, da shvaćanje socijalizma u Lat. Americi nije bilo strogo naučno, da je taj socijalizam bio umnogome apstraktan, ali sama činjenica da je socijalizam postao blizak Latinoamerikan-

cima svjedoči o dubokom utjecaju oktobarske revolucije. Utjecaj oktobarskih ideja naročito je došao do izražaja u godinama svjetske ekonomske krize od 1929-33, kada su se klasne i socijalne suprotnosti naročito snažno manifestirale u području Lat. Amerike. Simpatije za jedan sistem koji ne boluje od takvih oštih potresa dobile su čvrst korijen u širokim masama. O tome je čileanski revolucionar Elias Laferte rekao: »Riječ socijalizam se čula svuda, ideje socijalizma ovladale su razumom mnogih ljudi željnih da pronadu nove putove razvitka zemlje.«

Međutim, nije sve ostalo samo na idejama. Godine 1931. došlo je u Čileu do pobune pripadnika ratne mornarice i dijela kopnene vojske. Pobunjenici su postavili zahtjeve da se izvrše reforme socijalističke prirode, ali je buna bila surovo ugušena. Pa ipak, rezultat teškog socijalnog stanja bilo je proglašenje Čilea »socijalističkom republikom« 1932. godine. Na žalost, napredne snage Čilea nisu bile sposobne za snažniji utjecaj na događaje u zemlji, pa je neodlučnost maloburžoaskog rukovodstva ubrzo dovela do sloma.

Na Kubi dolazi 1933. do narodnog ustanka, rušenja tiranske vlasti i značajnih revolucionarnih promjena socijalnog karaktera. Napredni studenti i radnička klasa izvršili su na Kubi snažan upliv na daljnji razvoj zemlje, inspirirani socijalističkim revolucionarnim idejama. Tek kasnije je ujedinjenim snagama reakcije uspjelo privremeno vratiti vlast u svoje ruke.

Naročito velik interes za socijalističke ideje vladao je u Meksiku. Progressivna vlada na čelu s demokratom, generalom Cardenasom, provela je mnoge reforme socijalističkog obilježja - provedena je agrarna reforma, postavljeni su temelji državnog sektora u ekonomiji, preuđen je sistem narodnog obrazovanja itd.

U daljnjem tekstu članka A. Šuljgovski obrađuje period II svj. rata i odnosa latinskoameričkih zemalja, a posebno Meksika, prema Sovjetskom Savezu i njegovoj borbi protiv fašizma. Zatim se autor osvrće na poslijeratni period i politiku Sjedinjenih Država u Lat. Americi. Ta politika, smatra autor, ima kao glavno obilježje pokušaj onemogućavanja prodora socijalističke misli u Lat. Ameriku, pothranjivanje straha pred »komunističkom infiltracijom« i mo-

intervencionizam raznih oblika. Pri tome igraju važnu ulogu razni oblici ekonomskih i vojnih angažmana. Kao poznate žrtve imperijalističke politike Sjedinjenih Država navodi Šuljgovski slučajeve gušenja narodnog ustanka u Paragvaju 1947, reakcionarne pučeve u Venezueli i Peruu, obračun s naprednim režimom u Guatemali, vojni udar u Boliviji 1964. itd. Jedino na Kubi intervencionizam Sjedinjenih Država doživljava potpuni krah.

Autor smatra da je za pobjedu socijalizma u Lat. Americi neophodna promjena socijalno-ekonomske strukture, koja je danas takva da tijesno povezuje interese stranih imperijalista i domaćih veleposjednika.

Nadalje, Šuljgovski navodi primjer socijalističkog utjecaja u onim latinskoameričkim političkim strankama koje nisu deklarirane striktno socijalistički. Tako se u jednom od službenih dokumenata čileanske kršćansko-demokratske partije kaže: »Mi živimo u doba velikih socijalnih revolucija, koje su do temelja potresle svijet... Revolucija naroda protiv kapitalističkog uređenja, protiv eksploatacije od strane svjetskog kapitala, to je rastući historijski progres, koji se ne može zaustaviti.« Takvi stavovi kršćanskih demokrata, smatra autor, posljedica su sve progresivnijih kretanja u katoličkim krugovima uopće. Naveden je primjer katoličkog svećenika iz Kolumbije - Kamila Torresa, poginulog 1966. u partizanskim borbama. On je o oktobarskoj revoluciji rekao: »Oktobarska revolucija je na nas izvršila velik utjecaj, ona nas podstiče da idemo naprijed... Ona nas nadahnjuje, ne da jednostavno podržavamo njen primjer, nego da koristimo njena iskustva u vlastitoj revolucionarnoj borbi.«

Borivoj Ivanović

C. RIGHT MILLS: THE MARXISTS,

Pelican Books, 1963. copyright, 1962.

Poznato je u kakve sofizme pa čak i nasilne konstrukcije upadamo kad marksizam pokušamo distancirati od neke teorije koja čak i uz pomnije razmatranje nosi sve bitne odlike marksizma ili kad

lja, pokušamo iskazati što je *differentia specifica* marksizma. Otprilike u takvoj nedoumici ostavlja nas ova posthumno objavljena knjiga, kao i ostala Millsova djela. Ali ovdje nam nije cilj da raspravljamo o pitanju koje bi se odnosilo na kriterije određivanja marksističkog i nemarksističkog. Neke dileme u tom pogledu naglasili smo samo zato jer je do danas preostao pomalo čudan i neadekvatan kriterij: marksista je onaj koji se takvim deklarira!

U prvom poglavlju pod naslovom »Ideali i ideologije« Mills polazi od poznate pretpostavke da su liberalizam i marksizam dvije glavne, zapravo jedine idejne snage našeg doba (konzervativizam jest jedna od snaga suvremenog svijeta, ali on je već, po mišljenju Millsa, praktički mrtav). S druge strane, jedva se i može reći da su to idejne snage, jer već odavno banalno i prazno odzvanjaju u duhovima ljudi; oni su prije dvije glavne orijentacione alternative suvremenog čovječanstva. Ali ako i jest jedna od osnovnih Millsovih pretpostavki da se i liberalizam i marksizam nalaze u dubokoj krizi (str. 14), to ne znači da bi se Millsovi stavovi mogli proglasiti u biti nemarksističkima. Ta teza je prije izraz, kao što ćemo pokušati pokazati, namjerne autorove zagonetnosti. Razmotrimo slijedeće Millsove teze: 1) »Ono što je najvrednije u klasičnom liberalizmu jest najuvjerljivije i najplodnije utjelovljeno u klasičnom marksizmu« (str. 16). Prema tome, po Millsu bi se jedva moglo govoriti o dvjema »ravnopravnim« tradicijama s bitno različitim primjenama kategorije totaliteta. 2) »Liberalizam pripada herojskoj epohi srednjih klasa već industrijaliziranih kapitalističkih nacija... on ne posjeduje nikakvu teoriju o čovjeku kao stvaraocu povijesti... on je mnogo prikladniji kao obrana status quo-a... nego kao kredo svrhovite povijesne promjene« (str. 30). Dakle, liberalizam je besperspektivan, nemoćan, anakroničan, on ne može govoriti u ime naše epohe. 3) Ozbiljno bavljenje s marksizmom zahtijeva konfrontiranje sa *svim* bitnim pitanjima našeg vremena, sa svim suvremenim dilemama i perspektivama (usp. str. 32–33). Očito je, dakle, da kad Mills govori o liberalizmu i marksizmu kao o dvjema ideologijama koje »praktički iscrpljuju političko nasljeđe zapadne civilizacije« (str. 25), kad govori o krizi jedne i druge tradicije, onda, u odnosu na marksizam, pomišlja isključivo na tzv. vulgarne i

»rafinirane« (sophisticated) marksiste, na beživotnu i praznu retoriku oficijelnih ideologa. Ali, po Millsu, i takve marksiste potrebno je smatrati marksistima, naročito one koji su se »domogli ili približili vlasti«, odnosno utjecali na tok povijesti. Jer u političku i kulturnu povijest marksizma spadaju ne samo njegovi uspjesi i kreativni uzleti u teoriji i praksi već i neuspjesi, deformacije, zablude, petrificirane dogme itd.

Kao što je rečeno, Mills se u ovoj knjizi bavi prvenstveno političkom poviješću marksizma, a ne s onim nastavljačima Marxa koje on naziva »običnim« (plain) marksistima, koji su, po mišljenju autora, bili i bivaju još uvijek stalno pobjeđivani i u koje po svôj prilici ubraja i sebe. Što se tiče politologije, s pravom ističe Mills: ona je zadnjih sto godina bila u stvari neprestani, svjesni ili nesvjesni, otvoreni ili prikriveni, dijalog s Marxom. Ne samo da je u društvenoj i političkoj znanosti nemoguće mimoići Marxa već je, štaviše, nužno da se svestrano i kritički konfrontiramo s njim time što bi i takva konfrontacija bila u biti – marksizam. Do danas ne samo da nikome nije uspjelo prevladati Marxa već su i sve društvene znanosti bile uglavnom ispod njegova nivoa. Kritička metoda rukovođena kategorijom totaliteta i jest imanentna marksizmu, i u njoj Mills vidi jedan od elemenata aktualnosti Marxove misli. Druga strana te aktualnosti jest korelativna povezanost ideala i sredstava za njihovo ostvarenje. Prva metodološka strana marksizma od presudnog je značenja za svako smisleno sociološko i povijesno sagledavanje, a druga sadržajna strana ima prvenstveno praktičko, političko značenje.

U Millsovu tekstu često se javlja distinkcija između klasičnog marksizma i marksizma, koja ne sugerira toliko bezvrijednost doprinosa Marxovih nastavljača, naročito onih političkih, koliko apelira na oživljavanje do sada neprestano pervertiranih ideala proklamiranih od strane klasika marksizma. U tome se Mills, dakako, pridružuje protestu marksističkih humanista protiv sve veće dehumanizacije, ideologizacije i ekonomizacije ljudskih ideala. Pripisujući liberalizmu porazne atribute, Mills tumači »pravi« marksizam kao jedinog istinskog reprezentu naše epohe. U ovom njegovom djelu ne možemo naći nijedne prednosti liberalizma nad marksizmom, a klasični i suvremeni marksizam podvrgava

se kritici upravo s onih metodoloških pozicija koje marksizam i čine aktualnim i za naš vijek (str. 41), dakle s marksističkih.

Po Millsu je danas neophodno razlikovati dva međusobno suprotstavljena svijeta, time što za sada nije potrebno tražiti niti konvergentne niti divergentne tendencije. Prije se može govoriti o gorljivom takmičenju koje poprima čas neprijateljske, čas koegzistentne forme. Autentični marksizam prevladava podjednako i zapadne i istočne ideološke banalitete, on je bar za sada jedini pozvan da govori u ime budućnosti. Ali to ne znači da je marksizam u posjedu neke proročanske moći, već da je najspособniji da dešifriraju mogućnosti tj. naredne zadatke i načine njihovih ispunjenja. U borbi protiv liberalizma marksizam ima jednu veliku prednost, a ta se sastoji u njegovoj neodoljivo privlačnoj snazi spram nerazvijenih zemalja. U tome i jest jedno od historijskih značenja boljševizma koji je nerazvijenom dijelu čovječanstva ponudio model preskakanja stoljeća.

Svojstvo otvorenosti klasičnog (ishodišnog) marksizma Mills specificira ne toliko kao immanentnu sposobnost neprekidnog, kontinuiranog, progresivnog samorazvoja, koliko kao *otvorenost revizijama*. Npr. unatoč tome što klasični marksizam nedvosmisleno izražava nužnost smjenjivanja kapitalizma socijalizmom, ipak se različite varijante marksizma bitno razilaze u pogledu objašnjenja odlaganja ili izostajanja revolucionarnog prevrata, u pogledu shvaćanja da li treba proces smjenjivanja kapitalizma ubrzati ili strpljivo iščekivati pogodni trenutak, itd. Budući da Mills stavlja u središte razmatranja *političku* povijest marksizma, razumljivo je što revizionere procese promatra prije svega s obzirom na originalni boljševizam koji je prvi uspješno proveo revoluciju u ime Marxovih principa. Tako, premda se gotovo odmah zbio politički rascijep marksizma na boljševike i socijaldemokrate (usp. str. 132), ipak Mills prve ne proglašava nosiocima jedne revizionere varijante u odnosu na klasični marksizam, već druge. npr. Bernsteina i Kautskoga u odnosu na Lenjinove boljševike. O ovim se revizionistima Mills izražava na pomalo ironičan način (»Kautsky je na kraju morao zaključiti da s obzirom na historijski i dijalektički materijalizam uvjeti za nje-

djelotvorno suprotstaviti ratu. Ako uvjeti u industrijski razvijenoj Njemačkoj nisu bili zreli, zamislite onda njegovo zaprepaštenje kad su smionci boljševici ne samo pokušali već i uspješno proveli revoluciju u zaostaloj Rusiji« – str. 136). Pod kasnijim »revizionizmom« Mills podrazumijeva pozitivnu evoluciju u pravcu demokratizacije i političke nezavisnosti socijalističkih zemalja. Taj »drugi revizionizam« (str. 151) počinje s Jugoslavijom. »Maršal Tito postajao je sve nezadovoljniji staljinističkim dogmama ... Od 1948. Jugoslavija postaje zemlja koja se upravlja marksističkim i boljševičkim idealima ali izvan bloka ... Terorijski i praktički jugoslavenski socijalizam predstavlja, velikim dijelom, ... pokušaj preporođenja upravo onog prvotnog boljševičkog etosa« (str. 151).

Odbacujući zakone dijalektike kao opskurantizme kojima se ad hoc želi izbjeći determinizam, Mills se definitivno opredjeljuje za to da izvorno Marxovo učenje proglašuje ekonomskim determinizmom (str. 89–93), ali ne u uobičajenom vulgarnom smislu. Ako se pokaže da ekonomski faktori u užem smislu riječi i nisu apsolutno dominantni, to ipak ne ruši Marxovu teoriju koja i dalje može služiti kao uzor (naročito sociologiji) kako je neophodno spoznavati u totalitetu da bismo uopće došli do nekih smislenih struktura, odnosno kako je neophodno tražiti fundamentalne uzroke da bismo razjasnili konkretne društvene procese. S druge strane, baza i nadgradnja kao i njihova međuigra u Marxa su tako labilno formulirani, tvrdi Mills, da pružaju čitav niz mogućnosti teorijskih revizija i dopuna. U povijesti, osobito onoj poslije Marxa, dolazili su i drugi determinizmi do punog izražaja, npr. politički, nacionalni, vojni itd. Sociološko osmišljavanje izvrgnuto je sve većoj kontingenciji društveno-političkog zbijanja. Marxov »ekonomski determinizam« (koji je, naravno, samo jedan aspekt Marxova učenja) otkriva nam neophodnost otkrivanja raznih determinizama kojima je podvrgnuto slobodno ljudsko djelovanje.

Kao što je spomenuto, Mills među predstavljacima Marxa razlikuje vulgarne, rafinirane i obične marksiste. Prvi se hvataju za izvjesne ideološke aspekte Marxove političke filozofije i te dijelove proglašavaju cjelinom. Takav je pristup karakterističan i za većinu Mar-

pliciranije. Naime, upravo po njima dolazimo do svijesti o ideološkoj krizi suvremenog marksizma. Oni »spašavaju« Marxovu teoriju od empirijskih iznimaka neprestano izmišljajući nove teorije i hipoteze, što zapravo i nije težak posao. Tako bi npr. neke Marxove proročanske izjave trebale kazivati daleko više nego što one stvarno kazuju. Taj stil apologeta i ideologa je »dosadan i nepotrebno ometa analizu. U svom najlošijem vidu on postaje nadomjestkom za razmišljanje i istraživanje, postaje rafinirano sloganiziranje« (str. 97). Obični marksisti koji nikad nisu bili politički akteri gotovo jednoznačno se slažu u tome da Marxovo djelo nosi obilježje 19. stoljeća, ali da ono u svojim osnovnim aspektima ostaje relevantno i za našu epohu. (Ako ništa drugo, a ono i sam Marxov zahtjev da budemo na nivou epohe i njezinih zadataka ostaje od principijelne važnosti u svim današnjim istinskim nastojanjima). »Obični marksisti naglasili su humanizam marksizma, naročito humanizam mladog Marxa, i ulogu nadgradnje u povijesti; oni su naglasili da zapostaviti *mediogru* baze i nadgradnje u stvaranju povijesti znači pretvoriti čovjeka upravo u onu apstrakciju zbog koje je i sam Marx kritizirao Feuerbacha... Oni su naglasili ljudsku volju u stvaranju povijesti – ljudsku slobodu – nasuprot determinističkim zakonima povijesti, dakle nasuprot odsutnosti osobne odgovornosti. Ukratko, oni su se suočili s nerazriješenom napetošću koja vlada u Marxovu djelu i u samoj povijesti, s napetošću između humanizma i determinizma, ljudske slobode i povijesne nužnosti« (str. 98).

U pogledu perspektiva socijalizma Mills upire oči u socijalističke zemlje i na praktične odgovore koje će one dati na neka krucijalna pitanja. Međutim, ostaje problematično da li je forsirani tempo industrijalizacije i forsiranje na svim frontovima ono jedino što distingvira socijalističko društvo od kapitalističkog, odnosno da li je jedino u tome historijski značaj boljševičke revolucije? Svakako stoji da Mills i »službenu« ideologiju boljševizma, dakle onu ideologiju koja se kao i liberalizam nalazi u krizi, otvoreno preferira zapadnoj ideologiji. On je, naime, uvjeren da su genuini marksistički elementi sovjetske ideologije »zaista vredniji za razumijevanje današnjeg svijeta od apstrakcija, slogana i fetiša liberalizma« (str. 451). I dalje: »Treba usput

spomenuti da ta činjenica (proces razbijanja ortodoksije – B. O.) – oštro odudara od sve veće krutosti službenog liberalizma u SAD« (str. 455). Usput valja naglasiti da Mills u svojim analizama prvenstveno ima u vidu sovjetsko i američko društvo.

Da rezimiramo: Premda ovo posljednje Millsovo djelo ima velikim dijelom karakter priručnika za upoznavanje s osnovnim principima marksizma i s njegovim značenjem za naš vijek, ipak ono, čak ako i ne inzistiramo na nekom čisto marksističkom obilježju autorovih pretpostavki, sigurno legitimira Millsa kao jednog od najprogresivnijih i najznačajnijih predstavnika američke intelektualne ljevice. Kao što je u izlaganju bilo istaknuto, autor je ovdje fiksirao svoj interes na Marxa – sociologa i politologa, naglasivši da time ni izdaleka nisu iscrpljeni svi aspekti Marxova učena. Bilo bi dakle krivo imputirati mu upravo onaj nedostatak koji on i sam pripisuje vulgarnim marksistima: da hipostazira jednu stranu Marxove teorije, da npr. ne razmatra jedan od centralnih problema Marxove humanističke filozofije: problem alienacije. (Upravo za ovaj problem on je konkretnim analizama u svojim drugim djelima pokazao dubok smisao.)

Međutim, mora se također naglasiti da Mills s nekim stavovima marksizma brzopletu izlazi na kraj, kao da je i sam opterećen predrasudama liberalističke ideologije spram marksizma, kao da je tim djelom tek ušao u ozbiljniji dijalog s marksizmom. (Ako je tako, onda ga je u tome svakako spriječila prerana smrt.) Osim toga, upravo kao sociolog u čijem misaonom horizontu figurira »ideal« kao jedna od fundamentalnih kategorija, kao osnovna kritička pretpostavka, bio je »dužan« da u svojoj konfrontaciji s marksizmom barem u hipotetičkom vidu precizira svoju predodžbu npr. onog što je u sadašnjim uvjetima relevantno a što irelevantno za perspektive jednog istinski humanističkog društva. Ovakvo se Mills stavlja baš u onu apstraktnu kritičku poziciju koja je tipična za liberalizam i koju i sam vrlo zajedljivo izvrgava ruglu (usp. str. 30).

Ipak, unatoč spomenutim nedostacima, ovo djelo jest sigurno značajan doprinos širenju marksističke misli upravo u onom dijelu svijeta u kojem je ta misao izložena čitavom nizu raznih barijera.

VACLAV KOTYK

VANJSKOPOLITIČKE
KONCEPCIJE
SOCIJALISTIČKIH
DRŽAVA

*O zahranični politice socialistických
statu, Praha, 1964, str. 269*

Knjiga češkog autora Vaclava Kotyka o vanjskopoličkim koncepcijama socijalističkih država došla nam je s izvještajem, ali i pored toga s obzirom na tematiku koju obrađuje i na niz zanimljivih i originalnih zapažanja vrijedno je osvrnuti se na to djelo.

Premda je posljednjih nekoliko godina u socijalističkim zemljama zabilježen porast literature posvećene problemima suradnje socijalističkih država, formama njihovih veza i djelovanju na međunarodnom planu, Kotykova knjiga ipak zauzima posebno mjesto. Nastojeći objasniti osnove vanjskopoličke akcije socijalističkih država, njenu funkciju u sadašnjoj etapi razvoja međunarodne zajednice i zadatke koji pred tom politikom stoje, Kotyk je svakako znatno prešao okvire historijskog interpretiranja određenih činjenica i njihovog sistematiziranja. Shvaćajući vanjsku politiku socijalističkih država u prvom redu kao politiku mira i svestrane suradnje, autor ističe: »Miroљubiva vanjska politika socijalističkih zemalja nije zato neki subjektivni posao ovog ili onog političara, već je to izraz same osnove socijalističkog društvenog uređenja, izraz najdubljih životnih interesa radnih ljudi kao odlučnih protivnika rata i bilo kakve agresije, kao predstavnika političke snage socijalizma.« (str. 9) Kratkim analizom Lenjinovih postavki o mogućnosti suradnje država s različitim društvenopolitičkim sistemima i osvrtom na potrebe današnjeg stupnja međunarodnih odnosa Kotyk je zapravo odredio i razdoblje svog istraživanja, označivši XX kongres KPSS kao najznačajniju prekretnicu razvoja vanjske politike socijalističkih zemalja.

Politiku miroљubive koegzistencije autor postavlja kao osnovnu konstantu zajedničkog djelovanja socijalističkih država

dolazi do suprotnosti koje su unutar zajednice socijalističkih zemalja izbile upravo zbog prihvaćanja te linije. Međutim, slično kao i kod isticanja principa miroљubive aktivne koegzistencije, koji su dani previše uopćeno, niti sovjetsko-kineske suprotnosti nisu detaljnije obrađene. Jednim dijelom to se može objasniti i činjenicom da je knjiga pisana 1964. godine u atmosferi koja je bila, naročito u socijalističkim zemljama, znatno drukčija nego danas u odnosu na sam sukob. Ali i pored toga učinjen je jedan veći propust pri postavljanju i određivanju suvremenog značenja politike koegzistencije. Koristeći niz materijala iz socijalističkih država, koji često imaju pretežno oficijelni karakter, Kotyk nije našao za shodno da konzultira jedan od najpotpunijih radova te vrste – knjigu Edvarda Kardelja. Da je to učinio; sasvim je sigurno da bi pitanja rata i mira, odnosno taktike djelovanja socijalističkih zemalja, bila znatno bolje i teoretski potpunije osvijetljena. Samim tim knjiga bi znatno dobila na svojoj vrijednosti i ne bi joj se mogla zamjeriti izvjesna jednostranost.

Postavljajući liniju mira i suradnje kao osnovno načelo vanjskopoličke aktivnosti socijalističkih država, autor ipak konstatira da svaka socijalistička država ima i svoje specifične potrebe, a prema tome i specifične vanjskopoličke koncepcije. Pozivajući se ponovno na Lenjinovo shvaćanje općeg i posebnog, Kotyk se čvrsto zalaže za realizaciju odnosa u kojima će socijalističke države, pored osnovnih zajedničkih komponenta, biti u stanju samostalno kreirati svoju vanjsku politiku, upravo na bazi specifičnih nacionalnih potreba. Taj stvaralački napor u svakako složenom procesu usklađivanja opće linije i specifičnih potreba »... je jedan od najvećih rezultata borbe protiv pojava kulta ličnosti na polju vanjske politike, jedan od najznačajnijih izraza suvremene etape razvoja odnosa između socijalističkih zemalja, kad usklađivanje općih interesa socijalističkih zemalja sa specifičnim uvjetima pojedinih država postaje uvjet daljnje napretka, uvjet daljnjih uspjeha socijalizma na međunarodnom polju.« (str. 103)

Ali određivanje obima samostalne akcije u međunarodnim odnosima čini se da je u Kotyka inak prilično limitirano.

nalna politika ne smije izlaziti iz okvira opće strategije, odnosno da pojedine socijalističke zemlje u svojoj akciji ne smiju »narušavati politiku socijalističkog sistema«. U suvremenom razvoju međunarodnih odnosa, i posebno socijalističkih zemalja, praksa je najbolje pokazala da je veoma teško određivati generalnu liniju koja bi bila prihvatljiva za sve socijalističke zemlje i da istovremeno uvijek postoji opasnost u ocjeni stupnja zadataka koji se postavljaju kao zajednički. Zbog toga i pridržavanje, odnosno narušavanje linije svakako ima samo relativan karakter.

Kao konkretan primjer odstupanja od zajedničke linije Vaclav Kotyk navodi jugoslavensku politiku za koju kaže da se: »ne može smatrati kao prednost tzv. vanblokovska politika Jugoslavije« (108). Premda Kotyk navodi i određene historijske razloge takve opredjeljenosti koje on vidi u: narušavanju veza između Jugoslavije i socijalističkih zemalja u vrijeme kulta ličnosti, on ipak dalje tvrdi da je »... vanblokovska politika kao određena vanjskopolitička koncepcija izraz progresa u politici narodne buržoazije, ali u vrijeme postojanja socijalističkog tabora ne može se takvu politiku smatrati za prednost jedne zemlje u odnosu na druge« (str. 109) Ovdje je sasvim evidentno da češki autor ipak previše kruto shvaća suvremeni stadij razvoja međunarodnih odnosa. Sasvim je jasno da se većina socijalističkih zemalja (bez obzira na pripadnost ili ne samom taboru) pojavljuju danas kao snažna garancija svjetskog mira i bitan faktor progresa. Međutim, striktan zahtjev za svrstavanjem i nesvrstavanje značaja politike nesvrstavanja predstavlja osjetnu autorovu grešku. U toj koncepciji nikako se ne radi o karakteru nesvrstanih zemalja ili razvijenosti nacionalne buržoazije, već o mogućnosti da jedna velika skupina zemalja nastupi u vidu izraza naprednog svjetskog javnog mnjenja u borbi za kvalitetno nove, znatno ravnopravnije forme međunarodnih odnosa, i naravno za puno akceptiranje miroljubive aktivne koegzistencije, u današnjem svijetu punom suptrotnosti. Uostalom, i sam razvoj dosadašnjih međunarodnih odnosa pokazao je da socijalističke zemlje zajedno s nesvrstanimima mogu vrlo uspješno suradivati na realizaciji tih svakako progresivnih zadataka. Jugoslavija kao socijalistička zemlja, koja se na planu međunarodnih odnosa pojavljuje kao ne-

svrstana država, u međunarodnim odnosima nastupa sasvim jasno pridržavajući se načela ugrađenih u temeljima svog društvenog razvoja, zalažući se pri tome za maksimalno angažiranje svih snaga koje mogu djelovati u pravcu mira i napretka. Ukoliko pri takvoj jugoslavenskoj aktivnosti dolazi do podudarnosti sa stavovima ostalih socijalističkih država, to izričito svjedoči o stupnju identičnosti u nekim pitanjima i mogućnosti koordiniranog zajedničkog djelovanja bez potrebe krutog prihvaćanja ili deklariranja jedinstvene generalne linije.

Analizirajući u daljnjim poglavljima vanjsku politiku pojedinih socijalističkih država na bazi lučenja općeg i specifičnog, Kotyk ukazuje na osnovne probleme suvremenih međunarodnih odnosa i vanjskopolitičke koncepcije pojedinih država. Razoružanje, mirno rješavanje njemačkog pitanja i borba za punu likvidaciju kolonijalizma predstavljeni su kao ključne tačke na kojima se manifestirala jedinstvenost, ali i specifičnost stavova socijalističkih zemalja. Ti problemi su obrađeni dosta detaljno, s obiljem podataka, tako da se tu ogleda dobra autorova informiranost i preciznost u iznošenju problema.

Posljednje poglavlje knjige posvećeno je vrlo važnom i uvijek aktualnom pitanju: odnosima između socijalističkih država. Zapravo, po samoj prirodi stvari možda je to poglavlje trebalo predstavljati početak rada, budući da je karakter odnosa između socijalističkih zemalja determinirao sve mogućnosti provođenja bilo njihove jedinstvene ili pak specifične politike.

Osvrćući se vrlo kratko na razdoblje staljinskih odnosa između socijalističkih država, Kotyk posebno podvlači: »Staljinove tendencije veliko-državnog šovinizma, gubitak smisla za ravnopravnost i pogrešno miješanje u unutrašnje poslove nekih komunističkih i radničkih partija i socijalističkih zemalja imalo je negativne posljedice« (232). Ukazujući na evoluciju sovjetske politike i napore u pravcu potpunog savladivanja staljinskog pristupa pitanjima odnosa između socijalističkih država, Kotyk je ipak previše općenito ukazao na tok tih neobično značajnih izmjena. Citav niz događaja našao je u njega prilično malo mjesta, pa čak ni takvi momenti kao: poljski Oktobar, mađarski događaji i Deklaracija sovjetske vlade od 30. X 1956. nisu šire analizirani. Upravo 1956. godina

bila je prelomna u odnosu na postavljane kvalitativne veze između socijalističkih država i zbog toga je tim događajima trebalo posvetiti znatno više pažnje. Ovakvo se osvjetljavanje principa suradnje socijalističkih država doima prilično nepotpuno, jer nedostaje ona svakako potrebna analiza događaja koji su prethodili formiranju novih stavova o novim formama veza između socijalističkih zemalja.

Kao primjer novog tipa odnosa unutar socijalističkih država autor vrlo kratko obrazlaže suradnju u prvoj organizaciji socijalističkih zemalja – SEV-u, ukazujući pri tome na objektivno postojeće mogućnosti zajedničkog djelovanja. Međutim, i on je svjestan da proces međusobnog bržeg povezivanja nailazi na osjetne zapreke, te da postupnost koordiniranja planova i prvenstveno isticanje kao najpogodnije konkretne forme moguće suradnje. Zalažući se na kraju za shvaćanje jedinstva socijalističkih država, ne kao fikcije već objektivno determinirane kategorije, koja je u vezi s realnim uvjetima razvoja pojedinih socijalističkih zemalja i socijalizma u cjelini, Kotyk je znatno bliži realnijem sagledavanju i njihovih vanjskih politika.

Ističući razlike u ekonomskoj razvijenosti i razlike u djelovanju komunističkih i radničkih partija, on podvlači potrebu shvaćanja tih specifičnosti i ostvarenje suradnje na realnim osnovama mogućeg zajedničkog djelovanja. Na jednoj strani stoje želje za jedinstvom svih socijalističkih snaga, dok se na drugoj strani, kako to ispravno zaključuje Kotyk, nalaze objektivne i subjektivne mogućnosti realizacije. Premda se to u prvom redu odnosi na mogućnosti ekonomske suradnje socijalističkih država, odnosno bržeg razvoja međunarodne podjele rada, sasvim je jasno da ti faktori u bitnoj mjeri utječu i na cjelinu razvoja odnosa između socijalističkih zemalja. U odnosima između suverenih socijalističkih zemalja to se ogleda u naporima za prelaženjem neispravnih pogleda i u pokušajima svladavanja unutrašnjih suprotnosti između socijalističkih zemalja, tvrdi Kotyk.

Međutim, postavljanje ekonomskih veza na prvo mjesto ipak umanjuje u Kotykovom shvaćanju važnost ostalih fak-

va, odnosno na njihovu vanjsku politiku. Sigurno je da je ekonomski stupanj razvoja značajna kategorija, ali se njome ne mogu objasniti svi momenti u razvoju suvremenog socijalizma i zbog toga nam se čini da je donekle pretjerano čitav sadašnji razvoj veza između socijalističkih država postavljati isključivo na ekonomskoj osnovi. Razlike u razvijenosti, različite ekonomske potrebe i, svakako, različiti ekonomski interesi moraju biti rješavani i drugim sredstvima ukoliko se želi ostvariti nova, viša forma socijalističkih međunarodnih odnosa.

Postavljajući problematiku odnosa između socijalističkih država u centar pažnje, uz napore da se shvati osnova njihove vanjske politike, Vaclav Kotyk se prihvatio jednog svakako teškog zadatka. Za razliku od brojnih »sovietoloških« studija i monografija zapadnih autora to je bio jedan od prvih pokušaja da se u socijalističkim zemljama osvijetli uloga i značaj vanjske politike. Držeći se u svojoj analizi unaprijed zacrtanog puta, autor je prešao različite faze, on je iznio često puta različite i kontradiktorne stavove, ali su njegove osnovne intencije ostale sasvim jasne. Insistirajući ponekad na već pređenim elementima odnosa, ili ne puštajući se u osvjetljavanje nekih događaja koji još uvijek nisu u potpunosti definirani u socijalističkoj literaturi, on je nastojao izbjeći polemički ton držeći se na tim mjestima kratkog oficijelnog interpretiranja.

No i pored toga svaki poznavalac problematike razvoja socijalističkih zemalja mora priznati Kotyku odvažnost da se upustio u analizu tako bogate i još uvijek neistražene materije, koja obiluje istraživačkim mogućnostima. U ocrtavanju opće linije i davanju materijala za razmišljanje autor je sasvim uspio. On je svojim interpretiranjem određenih činjenica, ponekad neshvaćanjem nekih procesa, izazvao i nezadovoljstvo, ali u tako složenoj problematici to je sasvim i razumljivo. Stoga knjiga Vaclava Kotyka ostaje kao jedno od prvih djela u istočnoevropskoj literaturi koje je pokušalo detaljnije i znatno šire analizirati vanjsku politiku socijalističkih država. Svi daljnji radovi morat će radi toga Kotykovu knjigu svakako uzeti kao podlogu bez obzira na stupanj prihvatanja ili negiranja ispravnosti autorovih

DARIUSZ FIKUS

JEDAN OBLIK EKONOMSKE SURADNJE SOCIJALISTIČKIH ZEMALJA

*Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej
Warszawa, 1967, str. 127*

U okviru napora da se doprinese boljem osvjetljavanju problema suradnje socijalističkih zemalja, što inače predstavlja jedan noviji trend u istočnoevropskoj literaturi, posebno mjesto dobio je Savjet za uzajamnu ekonomsku pomoć. Činjenica da je to prva međunarodna organizacija socijalističkih država, formirana s namjerom da se rješavaju složeni zadaci ekonomske prirode, da ona najduže i postoji i na kraju da iza nje već stoje određeni rezultati, pruža istraživačima sve više materijala i omogućava stvaranje novih radova.

Poljski autor Dariusz Fikus nastojao je da u svojoj knjizi ukratko iznese najvažnije momente iz dosadašnjeg rada Savjeta, probleme s kojima se organizacija suočava i neke neriješene zadatke. Premda je njegov rad prilično sumaran, on je ipak veoma pregledan i informativan i premda uvijek meritorno ne odgovara na sva postavljena pitanja, ono bar u velikoj mjeri upućuje na daljnje osvjetljavanje.

Shvaćajući integraciju, kao proces karakterističan za razvoj suvremenog društva, Fikus je za razliku od nekih drugih autora iz zemalja članica SEV-a zaključio da se taj proces odvija već danas i u okvirima organizacije, te da i sama institucija postavlja u sadašnjoj fazi savsim jasno zadatak realizacije socijalističke integracije. Istaknuvši odmah i postojećen osjetne razlike između pojedinih država članica, koje bi u tom procesu socijalističkog integriranja trebale učestvovati, autor na samom početku signalizira i sklop problema s kojima se ta organizacija bori, a koji još uvijek nisu otklonjeni. Međutim, on posebno podvlači da je integracija socijalističkih zemalja tekla drugačijim tokovima i da su stoga bilo kakva supranacionalna rješenja bila unutar SEV-a eliminirana.

Iznijevši kratak historijat suradnje socijalističkih zemalja, naročito se ukazuje na propuste koji su počinjeni u samoj

organizaciji i na odsustvo forme čvršćeg zajedničkog povezivanja na polju privrednog djelovanja. Centrala u Moskvi, kako piše Fikus, trebala je da bude i na polju ekonomike izvor inspiracije, što je u Staljinovo vrijeme dovelo do prepletanja veza između socijalističkih zemalja i Sovjetskog Saveza. Na drugoj strani, veze između pojedinih socijalističkih zemalja članica SEV-a bile su veoma slabe, što je naravno imalo jednu širu političku pozadinu i nije se ogledavalo samo u odsustvu ekonomskih kontakata. Kao konkretne primjere razbijanja forme tješnjih kontakata između samih socijalističkih država Dariusz Fikus iznosi prekid djelovanja poljsko-čehoslovačkog Savjeta za privrednu suradnju i »zamrzavanje kontakata« na Balkanu zbog prekida veza s Jugoslavijom.

U daljnjem prikazu djelovanja SEV-a i posebno najnovije etape dinamičnijeg razvoja iznose se poljski prijedlozi o podizanju suradnje na jedan znatno viši nivo. U nizu inicijativa koje svakako imaju svoju podlogu u specifičnim potrebama poljske privrede, Fikus naročito skreće pažnju na trenutak jačanja organizacije, što je svakako bilo povezano i s ubrzanim razvojem integracije na Zapadu Evrope. U tom procesu razvijanja novih oblika zajedničkog djelovanja i okupljanja evropskih socijalističkih država, počev od srpanjskog savjetovanja predstavnika komunističkih i radničkih partija 1962, jačanja organizacije i sve do unošenja novih metoda u rad SEV-a Poljska je nastupala kao inicijator i nosilac projekata o tješnjem ekonomskom povezivanju.

Međutim, i pored toga rezultati suradnje u SEV-u još uvijek nisu zadovoljavajući. Koordinacija planova privrednog razvoja je postala osnovna metoda djelovanja, ali konkretni procesi međunarodne podjele rada prodiru veoma sporo, što se posebno ogleda u nedovoljnoj specijalizaciji i kooperaciji proizvodnje. Poljski autor ovdje sasvim jasno postavlja problem karaktera veza između socijalističkih država članica SEV-a. Mogućnosti suradnje i sličnosti društveno-političkog sistema nalaze se na jednoj strani, kao faktori koji bi trebali ubrzati zajedničke napore na privrednom polju, dok se s druge strane sve jasnije osjeća nedostatak instrumenata koji bi na bazi primjene ekonomskog računa jasno ukazali, i u krajnjoj liniji stimulirali, realizaciju zajedničkih napora. Upravo primjenu ekonomskog računa, koji poste-

peno prodire u pojedine privrede zemalja članica, Fikus smatra da je teško prihvatiti u uzajamnim odnosima između suverenih socijalističkih država, što bi trebalo značiti da se ni te nove ekonomske mjere neće jače osjetiti u radu samog SEV-a.

To mišljenje čini nam se, međutim, veoma diskutabilnim. Tačno je da je primjena ekonomskog računa na cjelokupnost odnosa u SEV-u izazivala i još uvijek izaziva diskusije, pa čak i potpuno suprotne stavove, ali je isto tako jasno da će privredne reforme, bez obzira na sadašnji tek početni stupanj, nužno utjecati i na drukčije postavljanje socijalističkih država u međunarodnim ekonomskim odnosima. Poštivajući principe svoje suradnje, koji su precizno fiksirani u Statutu organizacije, i unošenjem ekonomskih kriterija u svoje djelovanje socijalističke države mogu samo ojačati i podići rad unutar SEV-a na kvalitetno znatno viši nivo.

Uostalom, analizirajući suradnju u organizaciji na bazi postignutih rezultata, i u Fikus se sasvim jasno pojavljuje pitanje zainteresiranosti pojedinih država članica, odnosno ekonomskog interesa. Svi najveći uspjesi SEV-a ostvareni su upravo na onim područjima gdje je ekonomski interes bio prisutan, što je i razumljivo, tako da uvođenje preciznih ekonomskih instrumenata može u sadašnjoj situaciji svakako učiniti rad SEV-a znatno efikasnijim.

S dobro odabranim podacima i komparativnim prikazima Fikus ilustrira dosadašnja dostignuća i pri tome posebno podvlači ulogu nekih organizacija SEV-a koje su se specijalizirale za unapređenje suradnje na pojedinim područjima zajedničkog djelovanja.

Osvrćući se na kraju na forme rada SEV-a i izmjene koje su nastupile, autor s pravom primjećuje da za razliku od Evropske ekonomske zajednice u SEV-u i oko te organizacije ne postoji neka specijalna atmosfera, koja bi se mogla uporediti s dinamikom EEZ, ali da isto tako nema ni atmosfere organizirane zainteresiranosti za metode i sam rad Savjeta za uzajamnu ekonomsku pomoć.

Smatramo da je ta primjedba na pravom mjestu i da bi međunarodna organizacija takve vrste trebala posvetiti daleko više pažnje oblicima upoznavanja i informiranja o svom radu. Dosadašnja praksa »suhih novinskih izvještaja«, kako dobro primjećuje Fikus, ne samo da

analiziranju stvarnih pravaca suradnje u SEV-u već i kod javnog mnjenja država članica ne podstiče interes koji bi mogao i morao biti vezan uz rad jednog takvog tijela. S obzirom da je danas organizacija u izvjesnoj mjeri postavila temelje svog djelovanja i da se prilično otvoreno unutar Savjeta postavljaju i ponekad vrlo složni problemi u kojima ne dolazi do pune suglasnosti, nema razloga da se ne omogući detaljnije i neposrednije informiranje o sadržaju i oblicima ekonomske suradnje država članica.

Dariusz Fikus pokušao je u svojoj kratkoj knjizi odgovoriti na osnovna pitanja vezana uz rad Savjeta za uzajamnu ekonomsku pomoć. Koncentrirajući punu pažnju na stvaranje jedne pregledne cjeline, koja je trebala biti ispunjena nizom podataka, autor se, naravno, nije mogao upuštati u šire postavljanje određenih otvorenih problema suradnje. Međutim, njegovo veoma dobro poznavanje tog područja i neprekidna zainteresiranost za pronalaženje novih aspekata djelovanja pružaju uvjerenje da će on naći mogućnosti da uskoro pruži jedan veći i u tom slučaju svakako znatno potpuniji rad.

R. U.

ULRICH LOHMAR

O MEĐUPARTIJSKOJ SURADNJI U ZAPADNOJ NJEMAČKOJ

*»Innerparteiliche Demokratie«,
Eine Untersuchung der Verfassungswirklichkeit politischer Parteien
in der Bundesrepublik Deutschland,
Ferdinand Enke, Verlag, Stuttgart,
146 str.*

Ova sociološka, ali istovremeno i ustavno-pravna studija, Ulricha Lohmara bavi se, teoretski i empirijski, ispitivanjem unutrašnjeg poretka političkih partija, stupnjem demokratičnosti partija, kao i problematikom vodstva i vlasti unutar partija u Saveznoj Republici Njemačkoj. Istraživanja su, uglavnom, ograničena na dvije velike moderne masovne partije CDU i SPD, iako ona, mutatis mutandis, vrijede i za manje partije u

Koristeći se svojim dugogodišnjim političkim iskustvom, Lohmar je želio istražiti – da li danas u okviru modernih političkih partija u SR vrijedi Michelsonov »gvozdeni zakon oligarhije«, čiju bit možemo ovako formulirati: »ako mase treba da odlučuju, potrebna im je organizacija i vodstvo, ali tko kaže organizacija, pokazuje tendenciju k oligarhiji.« Drugim riječima, pitanje glasi: da li se danas može govoriti o prisilnom oligarhiziranju demokratskih masovnih partija, odnosno o oligarhijskoj vlasti u modernim partijama?

Lohmar je svjestan organičenih mogućnosti unutar-partijske demokracije, ali unatoč tome želi pokazati da »funkcionalna sposobnost demokracije ovisi od jedne dobro iskalkulirane veze demokratskog principa identiteta s parlamentarnim principom reprezentacije, a to će reći vodstva. Demokratski princip trebao bi biti tako jak, da osujeti trajno oligarhijsko učvršćenje vodstva, a s druge strane tako ograničen da iziskuje djelatvorno političko vodstvo« (str. 10).

U modernoj Njemačkoj, danas, nesumnjivo postoji očita tendencija prema dvjema velikim partijama: CDU i SPD. S druge strane, Bonksi ustav (osnovni zakon), jedini je ustav u njemačkoj povijesti koji eksplicitno govori o političkim partijama i u pogledu određivanja funkcije partija daleko nadmašuje Weimarski ustav, koji nije pravilo razlike između partija i udruženja. Osnovni zakon, istovremeno, traži od političkih partija da vode računa o demokratskim načelima u svom unutrašnjem poretku, s očitom tendencijom da se ne ponovi formiranje totalitarnih partija u SR.

Zato, u okviru svojih istraživanja, Lohmar polazi od sadržaja demokratskog poretka u političkim partijama u smislu intencija osnovnog zakona, pitajući se »koliko političke partije pozitivno realiziraju unutarnje-partijsku demokraciju, odnosno koliko je mogu ostvariti« (str. 8).

U prvoj glavi, sociološka struktura velikih partija dat je pregled razvitka CDU i SPD poslije 1945. godine, s osvrtom na partijske programe i njihovo djelovanje. Ispitivanja su pokazala da se u obje velike partije danas vrši proces deideologizacije. Tako autor iznosi stavove Hennisa o raspadu ideologija, zatim Habermasa, da bi na kraju sam zaključio da političke ideologije postoje još samo fragmentarno i tako djeluju. Čovjek, kaže Lohmar, »svakako misli kao

politički zainteresiran čovjek, konzervativac, socijalist ili liberal, pri čemu određivanje onog što pod tim mislimo ostaje samo formalno« (str. 19).

Analizirajući birače, autor iznosi da birač u SRNj osjeća averziju da se učlani u neku političku partiju; tako se samo 9% pristaša CDU i 12% pristaša SPD izjasnilo spremnim da razmisli o pristupu u preferiranu partiju. Razvitak modernih komunikacionih sredstava radija i televizije doveo je do toga da birač ne osjeća potrebu da se informira o ciljevima partije. Međutim, kako sudbina pojedinih partija upravo zavisi od rezultata izbora, političke partije nužno moraju voditi računa ne samo o broju članstva nego i o krugu birača. Nezainteresiranost birača da sudjeluje u politici veća je u gradovima, a manja u općinama. Birač ne oskudijeva u informacijama, ali nivo objektivnog obavještanja je veoma nizak, kaže Lohmar, osobito ako uzmemo u obzir da preko polovine novina koje danas izlaze u SR ima konfesionalno-partijsko-politički karakter. Birač je uglavnom informiran o politici preko novina (51%), radija (20%), televizije (16%), časopisa (3%). Upravo zato, ovaj dezinteres za politiku, nastavlja Lohmar, proizlazi »iz osjećaja nevoljkosti, što ne može pitanja u politici sinhronizirati sa vlastitim životnim krugom«. Politika se pretvara u potrošnu robu, birač u potrošača, a kako se robe nalaze u konkurenciji, politika biva ugrožena (Riesman) jer dolazi u konkurenciju s ponudom drugih roba. Lohmar izričito kaže (str. 30): birač je postao suvereni statist u politici, on nema nikakvog utjecaja na demokratizaciju partija, niti učestvuje u formiranju volje u partijama.

Posebno velika pažnja posvećena je članstvu partije. Važan motiv opredjeljenja nekoj partiji autor vidi u religiji, ili u nekom stvarnom interesu, tj. u očekivanju neke koristi, koja eventualno može uslijediti putem političke partije. Ovo dakako više vrijedi za SPD, nego li za CDU. Strukturalno se obje partije razlikuju u raslojavanju po zvanju, u radu članstva i u osjećaju pripadnosti, koji može biti jači ili slabiji (str. 38).

U daljem izlaganju autor razmatra, sa sociološkog aspekta, sadržaj počasnih suradnika ili funkcionara. Uloga funkcionara za mnoge je počasne članove još uvijek danas teret. Međutim, Lohmar, zajedno sa Gehlenom, misli da moderno visoko racionalizirano i birokratizirano

društvo traži pretvaranje osobe u »nosioca funkcije«. Tako susrećemo funkcionare u svim partijama, crkvama, sindikatima, privrednih udruženjima itd.

Drugo poglavlje posvećeno je razlikovanju političkih partija od interesnih saveza. Autor polazi od činjenice da su razlike između političkih partija i interesnih saveza očite: partije saobraćaju sa svim građanima, one neposredno utječu na nominiranje predstavnika u parlamentu, one imaju za cilj da formiraju vladu u državi; a interesni savezi, iako ih osnovni zakon nije uzeo kao faktor političkog djelovanja, u stvarnosti, ipak, politički djeluju, zastupaju određene neposredne interese svojih članova. To je i osnovni razlog da savezi danas raspolazu daleko većim brojem članstva, negoli političke partije (njemački sindikati broje više od 6 mil. članova, što je daleko veći broj, negoli što ga čine sve političke partije zajedno), SPD oslanja se uglavnom na sindikate, dok je CDU povezana s industrijom i seljačkim savezima. Jedna i druga očekuju od saveza izvjesnu pomoć pri financiranju izborne borbe, pri čemu je CDU daleko zavisnija od takvih poklona negoli SPD.

Najinteresantnije je poglavlje o demokratizaciji i birokratizaciji političkih partija, u kojem Lohmar istražuje odnos između birokracije i demokracije, pozivajući se na »gvozdeni zakon oligarhije«. »Organizacija je«, kaže Michels, »majka vladavine izabranih nad biračima, onih koji su primili nalog nad onima koji su ga dali, delegiranih nad onima koji su ih delegirali« (str. 110). Odatle Michels izvodi zaključak da se u političkim partijama nužno mora formirati oligarhijska vodeća grupa, odnosno oligarhijski centar. Većina autora koja se bavila problematikom sociologije partija, kaže Lohmar, shvaća »gvozdeni zakon oligarhije« kao da je partijska birokracija, oligarhijsko jezgro unutar partijskog vodstva (str. 110).

Analizirajući članove, funkcionere, poslanike i vodstvo, autor je došao do zaključka da se danas u unutarnjem poretku političkih partija može govoriti o postepenoj oligarhijskoj strukturi vodstva. Partijski članovi većinom nisu djelotvorni faktor demokratizacije partija, njihova riječ je bez utjecaja na formiranje mišljenja u partijama. Partijski predstojnici i neki članovi predsjedni-

oligarhije u partijama danas je relevantno samo utoliko, ukoliko neke oligarhijske strukture znače i šansu za vršenje vlasti. Lohmar iznosi, danas još uvijek aktualnu M. Weberovu doktrinu, da »oni nad kojima se vlada mogu samo tako da se odupru birokratskoj vladavini ako sami stvore jednu vlastitu birokraciju« i Langeovo shvaćanje da »pluralizam aparata osigurava građanima izvjesnu mjeru slobode u odlučivanju, a time ograničava i moć vrhovnih odbora partije« (str. 113). Weber i Lange polaze od činjenice da birokracija unutar partije ima dominirajući položaj vlasti. Otuda Lohmar izvodi zaključak da će »pluralizam različitih birokracija na različitim nivoima dovesti do ograničenja vlasti centralne birokracije. Struktura birokracije u CDU i SPD pokazuje da takav pluralizam birokratskog aparata postoji« (str. 113). Autor, zajedno s Michelsom, misli da birokracija jača oligarhijski stav vodstva, ali razilazi se s Michaelsovom tezom da je partijska birokracija samo jezgro u partijama. Ova teza R. Michelsa ne važi za velike partije u SRNj. Jer, kad bi se i odstranila partijska birokracija, to ne bi značilo i kraj oligarhizacije političkih partija, zaključuje Lohmar.

U četvrtom poglavlju govori se o demokratiziranju i vodstvu. Lohmar ne daje određene demokracije, već smatra da demokracija bez vodstva a time i bez vlasti nije moguća. Realizirati unutarpartijsku demokraciju jednako je teško kao i demokraciju na cjelokupnom državnom planu. Navodi Dahredorfa čije analize upućuju na zaključak da danas u SRNj postoji elita vlasti, elita novca i elita prestiža. U elitu vlasti ubraja: saveznu vladu, najviše činovnike, savezni prezidijum, predstojnike frakcija partijske šefove i vrhovne suce; znači, političku elitu čine ljudi koji imaju šanse da vrše vlast. Demokratizacija, shvaćena kao izborna šansa između timova vođa u partiji i izvan nje, postaje utoliko ograničena, ukoliko se krug natjecatelja i njihove šanse za uspon u političkom vodstvu sužavaju. Lohmar se pita što se može učiniti protiv oligarhijskog učvršćenja partijskih grupa, pa navodi neke elemente kao npr: jako vodstvo kao - nužni elemenat demokracije ili česte izbore kao faktor uklanjanja oligarhijskih tendencija. »Demokratizacija u smislu pluralističke strukture vlasti odražava se,

U pretposljednem poglavlju govori se o podjeli vlasti u partijskoj državi. Unutrašnji poredak partija može se promatrati i u ovisnosti od položaja kojeg političke partije imaju u državi, tj. da li su one nosioci vlasti ili se nalaze u opoziciji.

U zadnjem poglavlju obrađene su sociološke i političke granice za zakon o političkim partijama.

Lohmarova studija o unutarpartijskoj demokraciji nesumnjivo je značajna stoga što obrađuje mnoge probleme sociologije partija (neke, doduše, u cjelini, a neke, opet, parcijalno) naročito ako se ima u vidu da danas imade relativno malo djela koja se empirijski i teoretski bave unutarnjim poretkom političkih partija. Unatoč nekim nedostatnim određenjima kao što je definicija političke stranke, demokracije i birokracije, knjiga predstavlja značajan prilog danas još nedovoljno istraženom području – sociologiji političkih stranaka.

Stefica Deren

ABRAM BERGSON

EKONOMSKA ZNANOST KAO NORMATIVNA ZNANOST

»Essays in Normative Economics«,

The Belknap Press,
of Harvard University Press, Cambridge
(Mass.) 1966.

U onoj mjeri u kojoj ekonomski život sve više zavisi od ekonomske politike i u mjeri u kojoj ekonomska znanost postaje sve više osnova takve politike, ekonomska znanost sve više gubi karakter pozitivne znanosti. Ona sama mijenja svoj predmet, ekonomske fenomene i njihovu međuzavisnost. Ona se ne bavi samo onim što jest, već i onim što treba da bude, te u sve većoj mjeri poprima normativni karakter.

Knjiga Abrama Bergsona »Eseji iz normativne ekonomike« ilustrira i naslovom i sadržajem gornju tendenciju u razvoju ekonomske znanosti. Knjiga sadrži eseje pisane u razdoblju od tridesetak godina, koji imaju zajedničku temu: ekonomska blagostanja. Dosta paradoksalno, ali je danas interes za ovaj

pravac ekonomske teorije prilično oslabio. Doba intenzivnog bavljenja ovim problemima pada između 1890. i 1950. god. Neka druga ekonomska istraživanja, naročito teorija razvoja, potisla su ekonomiku blagostanja u drugi plan. Međutim, očito je da će ekonomika blagostanja ponovo doći u centar interesa ekonomske nauke. Rastuća važnost ekonomske politike u osiguranju stabilnosti i ekonomskog rasta u kapitalističkim i socijalističkim zemljama, iznova će potvrditi aktualnost ekonomike blagostanja. Nije slučajno da se ekonomika blagostanja od uvijek vezala uz ekonomsku teoriju socijalizma i da su ekonomisti koji su se njom bavili pokazivali živ interes za razvitak socijalističke privrede. (Pareto, Pigou, Lange, Lerner, i dr.). Sam Bergson je direktor Centra za sovjetska istraživanja na Harvardskom sveučilištu i autor mnogih studija o sovjetskom privrednom sistemu i razvoju.

Iako pisani u različitim vremenima, eseji, ovako sakupljeni, čine cjelinu. Okolnost da su pisani pri kraju perioda interesa za ekonomiku blagostanja čini da su u njima predstavljeni rezultati jednog pravca razvoja ekonomske misli, koji kasnijim razvojem nisu prevladani, te prema tome knjiga označava višemanje i sadašnje stanje na ovom području.

Knjiga se sastoji od 12 eseja koji su razvrstani u tri dijela. U prvom dijelu nalazimo tri eseja koji se odnose na definiranje osnovnih koncepta teorije blagostanja i ekonomskog optimuma. Autor ovdje ukazuje na teškoće definiranja društvenog blagostanja, jer ono nije samo ekonomski već isto toliko sociološki i socijalno-psihološki pojam. U izboru alternativnih ekonomskih stanja pojedinci i društvene grupe rukovode se vrijednosnim sudovima, što onemogućuje u načelu komparabilnost pravilnosti izbora. Isto tako izbor je dobar ili loš u zavisnosti od znanja o prirodi i posljedicama različitih ekonomskih stanja. Polazeći od načela suverenosti potrošača, autor izbjegava kritiku etičke vrijednosti preferencija kao i paternalistički odnos prema potrošaču, ali da bi osigurao minimalnu konsistenciju pojma društvenog blagostanja, on polazi od dominantnih vrijednosti u zajednici i od izraženih preferencija. Socijalno blagostanje autor definira kao funkciju izraženih preferencija pojedinaca između raznih dobara koje troše i radnih usluga koje daju. Individualno blagostanje se mijenja u

zavisnosti od toga da li se pojedinac kreće prema preferiranom, indiferentnom ili neželjenom stanju. Socijalno blagostanje se povećava, odnosno smanjuje, kada se povećava, odnosno smanjuje, blagostanje svih pojedinaca. Ukoliko se blagostanje jednih povećava a drugih smanjuje, procjena promjene društvenog blagostanja mora polaziti od adekvatne komparacije dobitaka i gubitaka, koji ne moraju biti samo u sferi potrošnje.

U drugom dijelu knjige nalaze se četiri eseja metodološke prirode. Radi se o problemima mjerenja blagostanja. U jednom eseju se daje kritika Frischovih metoda mjerenja marginalne korisnosti, a u jednom metoda »nesličnosti« Stachlea za računanje troškova života. U eseju o nacionalnom dohotku i njegovu odnosu prema blagostanju, autor mjeri utjecaj ekonomske politike na blagostanje zajednice preko promjena koje takva politika izaziva na veličini i strukturi nacionalnog dohotka. U eseju o nedjeljivosti autor ispituje nedjeljiv karakter nekih promjena i u ovom svjetlu tretira promjene dohotka.

Najinteresantniji je svakako treći dio koji tretira neke probleme socijalističke ekonomije sa stanovišta teorije blagostanja. Od tri eseja u ovom dijelu centralno mjesto zauzima esej o socijalističkoj ekonomiji. U ovom eseju pokušava se definirati teorijska osnova za rad centralnog planskog organa u socijalističkom društvu, čiji je zadatak optimalizacija upotrebe proizvodnih resursa društva u cilju maksimalnog zadovoljenja potreba. Druga dva eseja ili čine specijalan slučaj istog zadatka (esej o načelima određivanja najamnine) ili pak samo kasniju dopunu ranijih razmatranja (»Socijalistički račun: riječ dalje«). Rasprava o socijalističkoj ekonomiji je isključivo teorijske prirode i veže se na slične rasprave koje su ranije vodene među »zapadnim« ekonomistima o mogućnosti i načinu funkcioniranja socijalističke privrede (Pareto, Barone, Mises, Hayek, Robbins, Dobb, Lange, Lerner i dr.). Autor daje pregled ove diskusije, te rasprava nema teorijski već historijski karakter, iako pregled nije sasvim iscrpan, jer su izostavljeni neki teoretičari na Zapadu, a također i diskusija koja se o istom problemu vodila u Sovjetskom Savezu prvih godina poslije revolucije.

Da bi se postigla optimalna alokacija proizvodnih resursa i potrošnih dobara, prema autoru, potrebno je poštivati sli-

1. Marginalna korisnost (marginalna stopa supstitucije) za svaki par potrošnih dobara mora biti jednaka za sva domaćinstva.
2. U svakoj industriji proizvodni faktori moraju se kombinirati na tehnološki optimalan način.
3. Marginalna produktivnost svakog faktora (po vrijednosti) mora biti jednaka za sve industrije.
4. Razlike u najamnini po zanimanjima moraju odgovarati razlikama u marginalnoj produktivnosti (po vrijednosti) radnika raznih zanimanja.
5. Socijalna davanja moraju biti određena nezavisno od zanimanja ili zarade radnika.

Svi gornji uvjeti svode se u stvari na opći uvjet da cijena mora biti jednaka marginalnom trošku. Ovo načelo je opće načelo ekonomije, koje su formulirali već Marshall i Pigou, a koje jednako važi za kapitalističku i socijalističku privredu. Metodološku vrijednost ovog načela ne umanjuje teškoća njegove praktične provedbe, niti slučaj nedjeljivosti određenih tehnoloških procesa. Ono što bi se ovom načelu moglo prigovoriti, to je da svi relevantni faktori nisu obuhvaćeni u cijeni i direktnom trošku. Zato bi se ovo načelo moglo formulirati tako da ukupna društvena vrijednost proizvoda mora biti jednaka marginalnom društvenom trošku.

Optimalna alokacija ekonomskih resursa u socijalističkoj privredi ne samo da nije nemoguće već postoje mnoge mogućnosti da se ona u socijalizmu provede. Autor daje prikaz dviju metoda rješavanja ovog problema: konkurentno rješenje i centralističko rješenje. U prvom se djelovanje pojedinih proizvodnih jedinica i domaćinstava integrira putem tržišnog mehanizma, a u drugom se ova integracija vrši u izradi plana od strane planske institucije. Sam autor se ne izjašnjava a priori ni za jedno ni za drugo rješenje, već kaže da će izbor između njih zavisiti od željenih ciljeva, političkog, socijalnog i ekonomskog razvoja. Ipak, naslućuje se izvjesna sklonost prema centralističkom rješenju, naročito u oblasti investicija, što se donekle može i razumjeti zbog činjenice da je sovjetski sistem bio jedini koji je postojao u vrijeme pisanja rasprave i što je socijalističkoj teoriji prednost u pravilu davano centralističkom rje-

zemljama kreću se između ovih dvaju ekstremnih rješenja, iako se posljednjih godina manifestira izrazita tendencija približavanja konkurentnom modelu.

U postskriptu ovoj svojoj raspravi, imajući u vidu noviji razvoj u Sovjetskom Savezu i u drugim socijalističkim zemljama, autor izražava mnogo veće sumnje u efikasnost centralističkog modela. On upozorava na rasipanje sredstava u ovakvom modelu i ističe da je ovo rasipanje djelomično posljedica složenosti sistema planiranja. No uzroci rasipanja ne leže, po autorovom mišljenju, samo u sistemu planiranja već i u temeljnim načelima ekonomske teorije, te u ideološkim i političkim razlozima. I sama želja za maksimalnim stopama rasta bila je jedan od uzroka rasipanja. Sve izrazitija briga za većom ekonomskom efikasnošću, koja se očituje u svim

socijalističkim zemljama, morat će dovesti do daljih promjena u sistemu privređivanja.

Iako knjiga ne predstavlja sistematsko izlaganje teorijskih osnova ekonomike blagostanja, a pogotovo ne socijalističke privrede, te iako nekadašnje alternative izgradnje privrednog sistema u socijalizmu nisu više aktualne, teorijska vrijednost radova time nije bitno umanjena. Korjenite promjene u gledanju na ekonomski proces, na ulogu i organizaciju privrednog planiranja, te općenito na način privređivanja u socijalizmu, nameću potrebu preispitivanja samih temeljnih načela ekonomske teorije socijalizma. Zbog toga ovi eseji Abrama Bergsona predstavljaju još uvijek vrijedan i aktualan doprinos ekonomskoj teoriji.

Zvonimir Baletić